

III. TEXTE ȘI DOCUMENTE

IOAN BOGDAN ȘI ȘCOALA ISTORICO-FILOLOGICĂ A LUI B. P. HASDEU

Pe marginea unor documente inedite

VALENTIN GR. CHELARU

În unele lucrări despre Ioan Bogdan s-a relevat faptul că acesta s-a specializat în domeniul slavisticii (1887—1890), studiind la Viena, ca elev al lui Jagić, și în Rusia, la Petersburg și Moscova, unde a avut profesori pe Sobolevski, Fortunatov ș.a.¹

S-a acreditat astfel părerea că nu ar fi existat, la acea dată, o școală românească istorică și filologică cu orientări și în domeniul slavisticii, deși puternica personalitate a lui B. P. Hasdeu — acest «geniu universal», cum l-a denumit G. Călinescu² — domina cultura și știința noastră, cu nenumărate ecouri în lumea învățaților străini³.

Pentru a fixa personalitatea lui Ioan Bogdan, ca istoric și filolog, în dezvoltarea slavisticii românești, este necesar să urmărim unele aspecte ale activității sale mai puțin cunoscute, cu deosebire în etapa de formare, mai ales că cercetarea unor documente inedite din «Fondul Hasdeu», depozitat la Direcția Generală a Arhivelor Statului, pune într-o lumină nouă relațiile dintre cei doi învățați. Vom constata astfel că *tînărul slavist s-a format în cadrul școlii istorico-filologice condusă de marele Hasdeu, dezvoltînd unele din problemele de istorie și cultură românească veche întrevăzute de intuiția genială a acestuia*. Într-adevăr, din analiza acestui fond inedit, care cuprinde un număr de 432 pachete cu peste 1400 de scrisori⁴, precum și a operelor publicate, rezultă că B. P. Hasdeu:

a) A dominat o epocă de aproape patru decenii (1860—1900), întemeind o școală istorico-filologică de largă aderență științifică, care a cuprins *filologi*,

¹ D. Macrea, *Lingviști și filologi români*, București, 1959, p. 108. Mențiuni apar în studiile lui P. P. Panaitescu, *Ioan Bogdan și studiile de istorie slavă la români*, Vălenii-de-Munte, 1928, extras din «Bul. Comisiei istorice a României», vol. VII (Prescurtat: *Ioan Bogdan...*); I. Lupăș, *Ioan Bogdan*, Brașov, 1930, extras din «Țara Birsei», an. II (1930), nr. 3. Pentru unele detalii, la care ne vom referi în cuprinsul acestui studiu, cităm lucrarea documentată a lui D. P. Bogdan, *Legăturile slavistului Ioan Bogdan cu Rusia*, București, 1963, extras din «Studii privind relațiile româno-ruse», vol. III, București, 1963 (Prescurtat mai jos: *Legăturile...*).

² *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 324.

³ Cu prilejul sesiunii consacrate lui I. Bogdan au fost menționate unele filiațiuni între opera lui I. Bogdan și B. P. Hasdeu, în comunicările ținute de acad. P. Constantinescu-Iași și C. N. Velichi, *Ioan Bogdan — istoric*; (în volumul de față) și P. P. Panaitescu, *I. Bogdan și cultura medievală la români* (publicat în limba franceză în „Revue roumaine d'histoire“ Tom. IV, 1965, Nr. 5, p. 963—977).

⁴ «Fondul Hasdeu» cuprinde o corespondență extrem de bogată cu un număr de peste 70 oameni de știință străini: G. I. Ascoli, Hugo Schuchardt, L. Leger, Fr. Miklosich, Baudouin de Courtenay, A. N. Veselovski, ș.a. Fondul a fost examinat în cadrul citorva comunicări, urmînd a fi valorificat în întregime într-o lucrare monografică despre Hasdeu.

ca de ex. I. Bianu, M. Gaster, A. Lambrior, L. Șăineanu, I. Bogdan, I. A. Candrea, Ilie Bărbulescu; *istorici*: A. D. Xenopol, Gr. Tocilescu, Ghenadie Petrescu, Al. Ștefulescu, D. A. Sturdza, Gh. Ghibănescu, N. Iorga; *folcloriști*: G. Dem. Teodorescu, S. Fl. Marian, Ion Pop-Reteganul ș.a.

b) Pe mulți din cei menționați mai sus i-a îndrumat și le-a creat interesul pentru cercetarea științifică, sprijinindu-i din punct de vedere material: a obținut subvenții și burse pentru specializare în străinătate și s-a preocupat de publicarea lucrărilor lor.

c) Prin intermediul elevilor săi trimiși la studii peste hotare a menținut un permanent contact cu învățații străini din marile centre universitare europene, întărind astfel prestigiul internațional al țării noastre pe plan științific.

În unele studii consacrate activității lui Hasdeu, deși s-a semnalat faptul că a fost un « animator, care a însușit tineretului să cerceteze istoria și limba noastră »¹, formînd o seamă de elevi, s-a afirmat totuși că « opera lui n-a putut fi dusă însă în întregime mai departe de elevii și de urmașii săi », cu toate că a lăsat o moștenire valoroasă². N. Iorga, care a văzut în Hasdeu un « impunător bătrîn », cu « fruntea brăzdată de fulgerele revelațiilor », crede că acesta « ar fi putut fi prin entuziasmul său șeful unei întregi generații », dacă nu s-ar fi complăcut în singurătatea gîndurilor sale³.

Din cercetarea « Fondului Hasdeu » se va putea ajunge la concluzia că numărul elevilor săi este mult mai numeros și că școala sa istorico-filologică a avut un rol hotărîtor în dezvoltarea vieții noastre științifice, realizîndu-se noi valori și noi rezultate, care își au originea în întreprinderile sale geniale.

Am insistat asupra acestor aspecte pentru că — așa cum a demonstrat acad. Al. Rosetti — o mare parte din problemele puse în discuție de Hasdeu, cu privire la originea și structura limbii române, se confirmă și astăzi: « Opera atît de vastă și de variată a lui B. P. Hasdeu a deschis drumuri luminoase și constituie un punct de plecare pentru cercetările ulterioare »⁴.

Aceleași concluzii sînt formulate de A. Sacerdoțeanu în privința actualității operei lui istorice⁵, precum și de P. P. Panaitescu care, considerîndu-l în primul rînd un mare istoric, în special al culturii românești, atrăgea atenția asupra « cercetărilor sale în domeniul limbilor și culturilor slave »⁶.

Credem că activitatea lui Hasdeu ca lingvist nu este un « mijloc de a lumina istoria »⁷, ci reprezintă o nouă etapă, în special în partea a doua a vieții, în deplină concordanță cu curente și preocupări lingvistice europene în special în domeniul romanisticii. Hasdeu, prin factura sa enciclopedică, rămîne

¹ S. Pușcariu, *B. P. Hasdeu ca lingvist*, București, 1932 (AAR Mem. Secț. ist. S. III, t. VI, nr. 6), p. 8.

² D. Macrea, *op. cit.*, p. 103.

³ N. Iorga, *B. P. Hasdeu. Cu prilejul comemorării lui la Cîmpina, 28 aug. 1927* (Vălenii-de-Munte, 1927), p. 4.

⁴ Al. Rosetti, *Bogdan Petriceicu Hasdeu și studiul limbii române*, în « *Limba română* », XII (1963), nr. 5, p. 463.

⁵ A. Sacerdoțeanu, *Concepția istorică a lui B. P. Hasdeu*, în « *Studii* », X (1957), nr. 5, p. 159.

⁶ *Vezi Rolul lui Bogdan Petriceicu Hasdeu în slavistica românească*, în *Rsl*, VI (1962), p. 246.

⁷ *Ibidem*.

un mare deschizător de drumuri în multe și variate domenii: istorie, filologie, folclor, critică și istorie literară etc.

★

Ioan Bogdan aparține, în multe privințe, mai ales în prima parte a activității sale științifice, școlii istorico-filologice a lui B. P. Hasdeu, deși nu i-a fost student. I. Bogdan și-a făcut studiile la Universitatea din Iași, iar în anul 1885, în vîrstă de 21 de ani, și-a trecut licența în litere și filozofie cu teza: *Istoria coloniei Sarmisegetusa* (partea I, 50 p., publicată la Iași în același an), dînd dovadă, prin analiza textelor, de o temeinică pregătire în domeniul filologiei clasice și al istoriei. În același an, I. Bogdan publică în «Convorbiri literare» prima sa recenzie despre cartea lui A. Densușianu, *Istoria literaturii române*, urmată de alte trei contribuții critice despre lucrările lui A. D. Xenopol, M. Pompiliu și Gr. Tocilescu¹.

În legătură cu prima sa contribuție, I. Negruzzi îi scrie la 18/30 noiembrie 1885, la Pomîrla din jud. Dorohoi, unde fusese numit profesor, că «recenzia a făcut bun efect. Mi-a vorbit de dînsa cu laudă dl. Maiorescu și alții de aicea și mi-a scris despre ea și dl. Alecsandri, din Paris»².

Într-adevăr, recenzia este o adevărată contribuție la studierea problemelor fundamentale ale formării poporului și limbii române. I. Bogdan ia atitudine față de tendințele latiniste ale lui A. Densușianu și face referiri la părerile lui Hasdeu cu privire la românismele în limba slavonă, pe care însă nu le socotește «o înîriure» a limbii noastre, ci o consecință a necunoașterii limbii slavone de către dieci. Este de presupus că această recenzie, care pune probleme din domeniul romanisticii și slavisticii, a făcut o bună impresie și asupra lui Hasdeu.

Reținem faptul că Ioan Bogdan s-a afirmat pe plan științific în coloanele revistei «Convorbiri literare», la care va continua să colaboreze în mod constant, devenind redactor (1900) și apoi directorul ei (1902). Aceasta nu înseamnă însă că tînărul cercetător și-a format concepția sa științifică numai în cadrul acestui cerc literar.

Începînd cu anul 1889, el publică — e drept mai sporadic — și la revista ieșeană «Arhiva», condusă de A. D. Xenopol, și în același timp îl întîlnim la «Revista nouă» (1889), care apărea la București, sub direcția lui B. P. Hasdeu.

Se pune întrebarea: cum a ajuns I. Bogdan în relații cu B. P. Hasdeu?

Corespondența dintre A. D. Xenopol și B. P. Hasdeu arată că în această vreme tînărul profesor ieșean, numit la Universitate în 1882, păstrează un permanent contact științific cu savantul de la București, contact început în 1876³.

Este posibil ca studentul Ioan Bogdan să-l fi cunoscut pe Hasdeu prin intermediul lui A. D. Xenopol, în iunie 1883, cînd acesta a participat la Iași la serbările naționale, cu prilejul inaugurării monumentului lui Ștefan cel Mare⁴.

La începutul anului 1886, I. Bogdan publică în «Convorbiri literare» o judicioasă recenzie despre ediția lui I. Sbiera privind *Codicele Voronțean*. În această contribuție critică I. Bogdan face cîteva referiri la studiile lui Hasdeu,

¹ P. P. Panaitescu, *Ioan Bogdan...*, p. 21 și 28.

² B.A.R. Fondul I. Bogdan, nr. 5226, f. 26.

³ Arh. St. Fondul Hasdeu, CDXXX, 1400—1407 (anii 1876—1883). În perioada 1876—1883 A. D. Xenopol a corespondat cu Hasdeu, cerîndu-i lămuriri istorice pentru lucrările sale.

⁴ Liviu Marian, *Bogdan Petriceicu Hasdeu. Schiță biografică și bibliografică*, București, 1928, p. 17.

nefiind de acord cu părerea lui Sbiera, care susținea că rotacismul este un fenomen autohton. I. Bogdan crede că e vorba de un proces dialectal romanic, în sensul celor formulate de Hasdeu în *Cuvente den bătrîni*, vol. II¹.

Este de presupus că aceste elemente obiective l-au determinat pe Hasdeu să-l convingă pe D. A. Sturdza², ministrul instrucțiunii publice și al cultelor, să-l trimită pe Ioan Bogdan, în vara anului 1886, într-o călătorie de studii de 3 luni în Germania, Prusia și Saxonia. La întoarcerea din această misiune, I. Bogdan înaintează ministerului un voluminos și documentat raport de 250 pagini, publicat în același an. Lucrarea se intitulează *Raport asupra școalelor secundare din Germania prezentat d-lui Ministru al Instrucțiunii Publice și Cultelor, în 20 sept. 1886*, de Ioan Bogdan, licențiat în litere și filozofie.

Această misiune, cu rezultatele ei, amintește de cea pe care a avut-o B. P. Hasdeu cu doi ani mai înainte, cînd în vara anului 1884, din însărcinarea ministrului instrucțiunii publice Gh. Chițu, prietenul său, face o lungă călătorie de studii în Elveția, Viena și München, unde cercetează organizarea învățămîntului, înaintînd ministrului un documentat raport³.

Credem că plecarea lui I. Bogdan în străinătate pe timp de 3 luni nu s-a făcut fără recomandarea lui B. P. Hasdeu, care i-a înlesnit, totodată, la începutul anului următor și bursa pe timp de 4 ani pentru specializare, în urma concursului depus. Este inexactă afirmația lui Iacob Negruzzi că I. Bogdan a fost trimis la studii de guvernul conservator, în timpul cînd Titu Maiorescu era ministru al instrucțiunii publice⁴. La acea dată, în 1886, D. A. Sturdza deținea Ministerul Instrucțiunii Publice, trecînd apoi la finanțe, iar guvernul junimist condus de Th. Rosetti, în componența căruia a intrat și Titu Maiorescu, se formează abia la 12 martie 1888⁵. În acest sens, este locul să menționăm aici scrisoarea din 15 sept. 1875, adresată lui Iacob Negruzzi de V. Alecsandri, care comentase nefavorabil măsurile luate de Titu Maiorescu de a nu trimite tineri să se specializeze în țările slave. El amintea «că avem atîtea documente în bibliotecile din Polonia și Rusia, care interesează țara noastră», constatînd că Hasdeu este singurul slavist în țară⁶.

Cercetînd corespondența dintre Ioan Bogdan și I. Bianu, Damian P. Bogdan arată — cu bună dreptate — că tînărul licențiat al Universității din Iași se hotărăște să se specializeze în domeniul studiilor slave «în urma îndemnului lui Hasdeu», care l-a îndrumat să plece la Viena, la Jagić, prieten cu învățatul român, considerat de către acesta «Nestor»-ul filologiei slave. Bursa, continuă D. P. Bogdan, i-a dat-o D. A. Sturdza, la stăruința lui I. Bianu⁷. Documentația din «Fondul Hasdeu» confirmă că și I. Bianu a fost trimis în străinătate la studii de specializare, la Milano și Paris (1881—1883), tot de Hasdeu, la prietenii săi: G. I. Ascoli și L. Leger⁸. Întors în țară, el a funcționat ca bibliotecar al Academiei, fiind în cercul lui Hasdeu și Sturdza. Este posibil să se fi ocupat, în această situație, de bursa lui I. Bogdan. Cuvîntul hotărîtor

¹ «Convorbiri literare», XX (1886), I, p. 79.

² Pentru relațiile dintre ei vezi corespondența dintre D. A. Sturdza și B. P. Hasdeu. Arh. St. Fond Hasdeu, CCCLXXX, 1267—1275 (1877—1906).

³ Liviu Marian, *op. cit.*, p. 18.

⁴ Iacob Negruzzi, *Ioan Bogdan, Al. Vlahuță, A. Xenopol și manuscripte ale lor* (AAR, Mem. Secț. lit., Seria III, t. I, Mem. 2), București, 1923, p. 22.

⁵ D. Costescu, *Fazele ministeriale în România*, ed. II, București, 1936, p. 96.

⁶ Marta Anineanu, *Catalogul corespondenței lui V. Alecsandri*, Ed. Acad., București, 1957, p. 324 (doc. 1308).

⁷ D. P. Bogdan, *Legăturile*, p. 183.

⁸ Arh. St. Fond Hasdeu, XLIX, 534—553 (anii 1877—1903).

însă la acea dată îl avea Hasdeu, datorită considerației de care se bucura în cercurile științifice.

În octombrie 1887 I. Bogdan pleacă la Viena. Prima scrisoare pe care i-a adresat-o lui Hasdeu din Viena poartă data de 1 noiembrie 1887. Acest document inedit este edificator, pentru că stabilește care erau raporturile lui Ioan Bogdan cu magistrul său. Regretînd că nu l-a putut vedea la plecare, pentru a primi îndrumările necesare «cum ar trebui să încep studiile de limbi slave în general», I. Bogdan scrie că nimeni mai bine decît Hasdeu nu poate da asemenea recomandări, pentru că știe ce pregătire are «și cu ce scop m-am apucat de aceste studii»¹. Prin urmare, între Ioan Bogdan și Hasdeu se stabiliseră anumite relații de la elev la profesor. Pentru edificarea profesorului, în vederea recomandărilor ce le aștepta, I. Bogdan îi prezintă o situație completă a cursurilor pe care le urmează la Jagić și la alți profesori: antichități slave, gramatica limbii sîrbocroate și polone în comparație cu slava veche, etnografia și folclorul slav, precum și un curs de diplomatică. Preocupat de știința diplomaticii, I. Bogdan studiază, ca și Hasdeu, istoria dreptului și a instituțiilor medievale, iar în afara programului de la Universitate aprofundează paleografia latină. Rezultă, prin urmare, că studiosul tînr era angrenat într-o muncă serioasă, conform unui plan din care apare, încă la acea dată, spiritul de organizare și metodă care îi va caracteriza întreaga activitate de mai tîrziu. El îi cere lui Hasdeu părerea «*asupra alegerii ce-am făcut și să-mi dați, dacă credeți, de trebuință, sfatul D-voastră*». Trebuie reținută această parte a scrisorii, pentru că ea demonstrează poziția științifică a lui I. Bogdan față de Hasdeu. De aceea el speră să primească de la acesta «numai sfaturi bune și binevoitoare», asigurînd-l că își va face datoria și îl va înștiința despre «*progresele mele și voi cere todeauna aprobarea Dv*».

Acest document definește în mod clar raporturile dintre tînrul slavist și magistrul său, a cărui operă, meticolos și studios cum era, o citise încă din timpul studenției sale la Iași, fiind atras, ca și alții, de acea «frunte brăzdată de fulgerele revelațiilor» — după expresia lui N. Iorga.

Ioan Bogdan, specializîndu-se la Viena, înțelegea să-și îmbunătățească metoda de cercetare și să-și lărgască orizontul științific, plecînd de la realizările filologiei și istoriografiei românești, pe care — la acea dată — le reprezenta atît de strălucit figura complexă a lui B. P. Hasdeu.

În asemenea condiții, I. Bogdan s-a bucurat, în timpul scurt de un an cît a stat la Viena, de atenția lui Jagić, care, în afara programului universitar, făcea cu el un seminar special de «texte paleoslavice», după cum îl informează pe Hasdeu în scrisoarea citată.

N-am putut cerceta, deocamdată, întreaga corespondență dintre I. Bogdan și Hasdeu². Este sigur că Hasdeu i-a scris lui I. Bogdan, pentru că într-o altă scrisoare, din 5 iulie 1888, expediată din Viena³, acesta îi trimite unele materiale pe care i le-a cerut, în legătură cu limba poeziilor lui Coșbuc⁴. Cu

¹ Vezi Anexa I. Scrisoarea din 1 X 1887. Arh. St. Fond Hasdeu, LV-561.

² Arh. St. Fond Hasdeu, pachetul LV, nr. 560—566, cuprinde 7 scrisori trimise de I. Bogdan (între anii 1887—1903). Scrisoarea nr. 560 este greșit atribuită lui I. Bogdan. Este un fragment dintr-o scrisoare trimisă din Praga, după anul 1892. Scrisorile nr. 563—565 au fost semnalate de D. P. Bogdan, *Legăturile slavistului I. Bogdan cu Rusia*, p. 186, nota 38.

³ Vezi anexa II. Arh. St. Fond Hasdeu, LV-562.

⁴ Scrisori primite de I. Bogdan de la Hasdeu se aflau între cele 105 scrisori dăruite de Gh. Tulbure și Viorica Bogdan-Tulbure Institutului de istorie din Cluj. Cf. G. Tulbure, *Din corespondența lui Ioan Bogdan*, în «Tribuna literară», Brașov, I, 1941, p. 7.

acest prilej, îi comunică că l-a vizitat pe Fr. Miklosich, care deţinuse catedra înaintea lui Jagić. Hasdeu îi ceruse lui I. Bogdan o prezentare a operei ilustrativului slavist, pentru a o publica în «Revista nouă», recent apărută sub direcţia sa. Într-adevăr, în anul următor (1889), cu prilejul împlinirii a 75 ani, a apărut în «Revista nouă» articolul lui I. Bogdan despre Franz Miklosich, «bătrînul şi simpaticul învăţat», relevînd «modestia şi liniştea cu care judecă dînsul totdeauna, nu numai lucrările altora, dar şi pe ale sale»¹. În aceeaşi revistă I. Bogdan va face aprecieri şi despre «frumoasele lucrări» ale lui L. Şăineanu, un alt elev al lui Hasdeu².

În scrisoarea sus menţionată, I. Bogdan apelează la Hasdeu să intervină la Titu Maiorescu, care între timp devenise ministru al instrucţiunii publice, pentru a-i aproba suma de 100 fl., necesară acoperirii cheltuielilor de deplasare la Petersburg.

Împrejurările în care I. Bogdan a părăsit Viena, după un an de studii, plecînd în Rusia, la recomandarea lui Jagić, pentru a învăţa bine limba rusă şi pentru a cerceta arhivele de acolo, sînt lămurite în documentata lucrare a lui D. P. Bogdan, fundamentată pe un bogat material inedit³.

Ajuns în septembrie 1888 la Petersburg, I. Bogdan s-a înscris şi a audiat timp de două semestre cursurile de istoria limbii literare ruse, neobulgară, dialectele slave, istoria literaturii bulgare, arta bizantină, limba slavă veche, lituaniană.

Între timp, în vara anului 1888, Hasdeu este preocupat de starea sănătăţii fiicei sale Iulia⁴, al cărei sfîrşit tragic din 17/28 septembrie a însemnat cea mai grea lovitură în viaţa marelui învăţat.

I. Bogdan îi scrie din Petersburg la sfîrşitul anului (28 decembrie 1888)⁵, ca «unui drag binevoitor al meu», căruia are să-i dea «o mică socoteală despre ce am făcut aici în acest an». Desigur că I. Bogdan s-a referit şi la momentul cel mai dureros din viaţa lui Hasdeu, căci ceea ce a pierdut «nimenea nu vă poate întoarce», recomandîndu-i uitarea, «leacul tuturor boalelor omeneşti», pentru a avea «acea linişte şi seninătate a minţii, preţioasă şi nouă ca şi Dv. pentru continuarea lucrărilor».

Trecînd la programul său de specializare, Bogdan îi aduce la cunoştinţă că a învăţat bine limba rusă, pe care o vorbeşte «aproape fluent». Ca şi în cazul studiilor de la Viena, îl informează despre cursurile urmate, în special despre istoria limbii ruse predată de Sobolevski, «un tînăr, dar foarte bun profesor». Nu aceleaşi aprecieri are despre cursul de limba bulgară modernă şi de istoria literaturii vechi bulgare, predate de P. Sîrcu. I. Bogdan, referindu-se la o conversaţie avută cu Hasdeu la Viena, probabil în primăvara anului 1888, cînd acesta îi vorbise «frumos despre Sîrcu», îi scrie că este nevoit să-l contrazică, deoarece este un «profesor mediocre».

Într-o altă scrisoare⁶, cu data de 3 mai 1889, I. Bogdan este preocupat din nou de aceeaşi persoană; Hasdeu intenţionase să-l aducă pe P. Sîrcu

¹ «Revista nouă», II (1889), p. 111—115. Vezi şi G. Mihăilă, *Din legăturile lui Fr. Miklosich cu A. I. Odobescu, B. P. Hasdeu şi Ioan Bogdan*, Rsl, XII (1965), p. 239.

² «Revista nouă», p. 428.

³ D. P. Bogdan, *Legăturile...*, p. 184—186. Vezi şi scrisoarea nr. 1 a lui I. Bogdan către I. Bianu, p. 213.

⁴ Arh. St. Fond Hasdeu. Vezi Corespondenţa de la Paris a lui L. Şăineanu, CCCLXXXIV, 1281—1295 (anii 1887—1888).

⁵ Anexa III. Arh. St. Fond Hasdeu, LV-565.

⁶ Vezi Anexa V. *Ibidem*, LV-564.

în țară ca profesor de slavistică la Universitatea din București, fapt pe care Bogdan îl știa de la Jagić și Bianu. Cu această ocazie, Bogdan face unele confesiuni, care-l arată un om de conștiință, capabil să se judece singur și să aprecieze faptele, chiar dacă uneori se observă subiectivismul tânărului slavist.

În continuare, I. Bogdan face o expunere a planului său de specializare în Rusia, în vederea ocupării catedrei de slavistică ce urma să se înființeze la Universitatea din București. El se consideră pregătit să predea limba slavă veche, pe care a studiat-o cu Jagić, în comparație cu sanscrita și lituana. El înțelegea astfel să continue concepția maestrului său, care inaugurase în 1874 la Universitatea din București cursul de filologie comparată și care — în viziunea largă hasdeană — cuprindea grupurile indo-perso-tracic, greco-italo-celtic și leto-slavo-germanic, cu aplicațiuni, bineînțeles, la istoria limbii române, curs suprimat de Titu Maiorescu și reluat apoi la 31 mai 1876. Hasdeu a fost primul lingvist român care a avut o concepție științifică în domeniul limbilor indoeuropene și al gramaticii comparate, cu toate teoriile și ipotezele pe care le-a lansat, deși cea mai mare parte dintre ele se verifică astăzi¹.

I. Bogdan mai are în vedere un curs de istoria limbii ruse, «singurul lucru ce l-am învățat aici cu ajutorul prof. Sobolevski». De asemenea, intenționează să predea și limba polonă, însă după ce va studia încă un an în Polonia².

În sfârșit, dorința lui cea mare este să inaugureze un curs de diplomatică românească, pentru care a învățat metoda la Viena la Dr. Siĉkel, urmînd să o aplice la documentele noastre, cu raportări la cele greco-slavone. «Acesta e un obiect — scrie I. Bogdan — care mă atrage foarte mult, fiind de mare interes pentru noi». El își dă seama că mai are de studiat mulți ani în acest domeniu, pentru a crea la noi o disciplină la nivelul diplomatiei apusene. Și în această privință sînt unele contingente cu preocupările mai vechi ale lui Hasdeu, asupra cărora vom reveni³.

În orice caz, în 1889 I. Bogdan este convins că, o dată numit profesor, «poate aduce un folos științei noastre», exprimînd recunoștința sa față de B. P. Hasdeu, căruia îi datorează orientarea sa profesională. «*Dv. sînteți omul competent — încheie I. Bogdan scrisoarea — în specialitatea pentru care m-ați trimis și pentru că, dacă nu aveam încrederea Dv., nu aș fi fost trimis de nimenea. Sînt dator dar să vă scriu Dv. ce fac și ce am de gînd să fac*»⁴.

Din conținutul acestor scrisori rezultă, prin urmare, că Hasdeu l-a îndrumat pe Ioan Bogdan spre studiul limbilor slave și i-a înlesnit obținerea bursei și a ajutoarelor pentru a fi trimis la specializare. Astfel, Bogdan îi adresează din Petersburg⁵ rugămîntea să vorbească cu Titu Maiorescu pentru a-i aproba 400 de ruble, necesare cumpărării unui aparat fotografic cu care să fotografieze materialele documentare aflate în arhivele din Rusia și Polonia. I. Bogdan i-a scris și personal lui Titu Maiorescu⁶, dar «în astfel de lucruri

¹ Th. Capidan, *B. Petriceicu-Hasdeu indoeuropenistul*, în *Limba și cultură*, București, 1943 (p. 344 și urm.). Vezi și C. Poghirc, *B. P. Hasdeu indoeuropenist*, «Limba română» XIII (1963), nr. 5, p. 475.

² Vezi Anexa V.

³ B. P. Hasdeu cunoștea, de ex., lucrarea lui Siĉkel, citînd-o în *Cuvinte den bătrîni*, vol. I, p. 4, *Monumenta graphica medii aevi*, Wien, 1858, nefiind de acord cu ea.

⁴ Anexa V.

⁵ Vezi Anexa III.

⁶ D. P. Bogdan, *Legăturile*, p. 225, anexa 16; scrisoarea este din 4 ian. 1889. I. Bogdan cere «un subsidiu de 500 ruble».

Dv. aveți autoritatea și cuvîntul Dv. va face mai mult decît scrisoarea mea»¹.

B. P. Hasdeu este, prin urmare, autoritatea științifică care, preocupat să creeze o puternică școală națională istorico-filologică, cu cadre specializate, a avut intuiția și înțelegerea și în cazul lui I. Bogdan, o mare speranță la aceea dată a științei românești, realizată în anii următori prin bogata sa activitate în domeniul slavisticii, ridicată la rang de disciplină autonomă.

Dacă ținem seamă de aceste elemente obiective care formează orientarea lui Ioan Bogdan pentru studiile de slavistică, este de la sine înțeles că activitatea lui științifică nu se va îndepărta prea mult de concepția și metoda istorico-filologică a lui Hasdeu în latura ei pozitivă, reluînd într-o nouă cercetare unele din problemele tratate sau întrezărite de intuiția genială a acestuia. Ea desigur se va adînci, potrivit condițiilor de dezvoltare a științei de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, prin aplicarea riguroasă a spiritului său critic, de analiză documentată, fără a năzui la marile sinteze, cîteodată prea speculative, ale viziunii hasdeene. Din complexa și vastă activitate a lui Hasdeu ca istoric, filolog și lingvist, I. Bogdan, prin preocupările sale, raportate și la necesitățile și realitățile științei românești din acea vreme, va valorifica în slavistica noastră problemele istorice și de cultură românească veche, cu referiri filologice, în sensul larg al cuvîntului, spre deosebire, de exemplu, de slavistul de la Iași, Ilie Bărbulescu, celălalt elev al lui Hasdeu și al lui Ioan Bogdan, care va reprezenta, în special în perioada dintre cele două războaie mondiale, cu precădere latura filologică.

În anul 1889 I. Bogdan îi trimite lui B. P. Hasdeu, prin I. Bianu, trei memorii științifice².

Primul studiu, intitulat *Cîteva manuscripte slavo-române din Biblioteca imperială de la Viena*, a fost citit în ședința din 20 ian. 1889 a Academiei, prezidată de I. Negruzzi. I. Bogdan stabilește terminologia literaturii pe care o denumeste slavo-română, preluînd de la Hasdeu unele păreri în legătură cu manuscrisele slavone din secolele al XV-lea — al XVII-lea, care se disting printr-o bogată și frumoasă ornamentică de origine românească³. Acest aspect al manuscriselor noastre l-a preocupat mai înainte și pe Hasdeu. Într-o scrisoare trimisă din Viena la 27/8 oct. 1876, Gr. Tocilescu îi comunica lui Hasdeu următoarele: «Concluziile D-tale despre Psaltirea coresiană (locul tipăririi), despre românismul vignetelor din cărțile slavone tipărite în țară, le-am verificat pe deplin»⁴.

Considerațiile lui I. Bogdan, de natură paleografică, istorică și filologică, făcute cu prilejul analizei celor patru manuscrise, se înscriu în metoda de cercetare complexă pe care o aplicase Hasdeu.

Cel de-al doilea studiu, intitulat *Cinci documente istorice slavo-române în arhiva Curții imperiale de la Viena*, a fost pus în discuția Academiei în ședința din 3 febr. 1889, prezidată tot de I. Negruzzi, cu care prilej D. A. Sturdza,

¹ Vezi Anexa III.

² D. P. B o g d a n, *Legăturile...*, p. 223, 233 și 230; cf. și scrisoarea către B. P. Hasdeu, Anexa IV.

³ Vezi *op. cit.*, publicată în AAR. S. II, t. XI, M. s. ist., București, 1889.

⁴ Arh. St. Fond Hasdeu, CD — 1332.

secretar general, «arată importanța acestei lucrări, recomandînd-o secției istorice pentru tipărire»¹.

Tehnica editării documentelor este cea stabilită și aplicată de Hasdeu încă în 1862, cînd publicase în revista «Din Moldova» un articol intitulat *Diplomatologia*. Problema este reluată de Hasdeu în «Arhiva istorică a României», nr. 1, din 8 august 1864; pe prima pagină sînt redată regulile de clasificare a documentelor, modalitățile tehnice de editare, întocmirea de indici etc. Sînt prevăzute: un indice lingvistic cu enumerarea cuvintelor românești din documentele slavone, un indice onomastic și un altul etnografic, cu indicarea tuturor instituțiilor, obiceiurilor și evenimentelor istorice, un indice cronologic. Fără ca aceste materiale să reprezinte elemente de diplomatică, în sensul restrîns al cuvîntului, clasificarea și fixarea unor criterii de editare a textelor i-au sugerat lui I. Bogdan interesul de a se ocupa mai aprofundat de această disciplină, în timpul studiilor făcute la Viena.

Pentru stabilirea unor filiațiuni între lucrările lui I. Bogdan și opera magistrului său, trebuie relevate cele două probleme capitale pe care Hasdeu le dezvoltă în suscitatul program din «Arhiva istorică»:

a) «Documentele noastre cuprind o seamă de noțiuni asupra instituțiilor, obiceiurilor, evenimentelor istorice străbune, prețioase materialuri pentru o enciclopedie națională, care cu anevoie s-ar putea culege pe aiurea».

b) «Unicul mijloc autentic de a studia limba în formele sale pînă la jumătatea secolului XVI-lea — încheie Hasdeu — sînt hrisoavele slave, în care străbunii noștri furișau totdeauna cite un cuvînt român, mai cu seamă reproducînd numele proprii personale sau locale».

Să adăugăm aici și publicarea valoroasei cărți *Cuvente den bătrîni*, în care Hasdeu reamintește de preocupările sale mai vechi, întrucît «intențiunea autorului a fost de a pune o serioasă temelie analitică pentru filologia și diplomatica română». Orice document este privit lingvistic, paleografic, istoric și juridic².

Aceste criterii, care reprezintă la Hasdeu o concepție științifică unitară, vor fi reluate de Ioan Bogdan pe scară largă și cu noi informații documentare.

Astfel, în studiul sus citat prezentat la Academie, I. Bogdan identifică românismele din documente, ca de exemplu: карекар, *oarecare, vericare* ș.a.³

În cazul documentului nr. 5 al lui Matei Basarab, din 2 febr. 1645, analiza lui I. Bogdan are același orizont ca și a lui Hasdeu: identificarea unui «vechi obicei religios moral al străbunilor noștri», și anume «înfrățirea de cruce».

I. Bogdan face referiri la lucrările lui Hasdeu, dintre care unele de natură critică: «Am cercat a da o mică modificare — zice tînărul învățat — părerilor exprimate de d. Hasdeu asupra acelor instituții în *Originile Craiovei*»⁴.

¹ AAR. Partea adm. și dezbaterile, s. II. t. XI, București, 1889, p. 16.

² Vol. I, București, 1878, Prefața, p. I.

³ Vezi, *op. cit.*, p. 20.

⁴ *Ibidem*, p. 30. Formularea critică este circumscrisă cu mult tact și pondere științifică. Vezi și recenzia făcută de I. Bogdan lui Gr. Tocilescu în «Convorbiri literare», XIX (1885), p. 1062—1067. Tonul va fi mult schimbat, față de Gr. Tocilescu, de ex. în introducerea din volumul de *Documente și regeste*, publicat în 1902. Oarecare poziție mai accentuată, fără reticențe, se poate reține și față de Hasdeu în recenzia făcută cărții lui Ionescu-Gion în «Convorbiri literare», XXXIV, p. 237—235 și p. 301—315.

La 13 aprilie 1889, Ioan Bogdan îl anunță pe Hasdeu printr-o scrisoare, în «post scriptum»¹, despre studiul său referitor la *Diploma bîrlădeană*². Este știut că Hasdeu publicase această diplomă în 1860³, reluînd problema în 1869 în studiul *Limba slavică la români pînă la anul 1400*⁴. Hasdeu susține existența unui act slavon scris în 1134 și a unui principat al Bîrladului. Ioan Bogdan a redactat, axat pe date istorice și filologice, studiul critic pe care l-a trimis lui Hasdeu, rugîndu-l să-l facă atent la «greșelile ce le-am putut face în etimologia orașelor». Scrisoarea se termină cu următoarea propoziție sibilică: «Despre restul lucrării cred că nu veți avea nimic în contră-i», avînd deci convingerea fermă că autenticitatea diplomei nu mai poate fi susținută. Nu știm dacă Hasdeu i-a răspuns sau nu; pînă în prezent nu s-a găsit nici o scrisoare în acest sens⁵. În tot cazul, într-o scrisoare din 17 dec. 1889, adresată lui A. D. Xenopol, fostul său profesor de la Iași, I. Bogdan scrie în mod categoric: «Am dovedit fără nici o umbră de îndoială că diploma este falsă», menționînd că nu se poate încă pronunța asupra timpului și persoanei care a produs acest falsificat. Intenția lui era să introducă în lucrare un al treilea capitol, referitor la acest aspect, dar pe care, bănuind cine e autorul, nu l-a mai scris. Ioan Bogdan însă adaugă în continuare următoarele: «Dl. Hasdeu nu mai ține acum la autenticitatea diplomei», iar în completarea acestei afirmații a dat o explicație pe cît de științifică, pe atît de categorică: «Dovezile lingvistice sînt așa de evidente, încît numai cine nu are nici o idee de istoria limbii rusești poate să mai stea la îndoială»⁶.

Și într-o altă scrisoare, un fragment nedatat⁷, I. Bogdan afirmă că «D. Hasdeu privește acum cu totul altminteri la aceste lucruri, decît cu 15 sau 10 ani înainte».

Este de presupus că asemenea afirmații categorice nu puteau fi decît rezultatul unor convorbiri avute cu Hasdeu, pentru că în scris el nu și-a modificat părerea despre autenticitatea acestui document.

Studiul lui I. Bogdan, intitulat *Diploma bîrlădeană din 1134 și Principatul Bîrladului. O încercare de critică diplomatică slavo-română*, a fost prezentat în ședința Academiei din 28 sept. 1889. M. Kogălniceanu și D. A. Sturdza «arată că au luat cunoștință de memoriul d-lui Bogdan și propun tipărirea», ceea ce s-a și făcut⁸. Trebuie relevate rezultatele la care ajunge I. Bogdan, prezentate discret, dar critic și temeinic, fără notă polemică. Ele infirmă autenticitatea documentului, folosind metoda de cercetare complexă, cu «probe solide» — cum se exprimă în scrisoarea adresată lui Xenopol: analiză grafică, fonetică și ortografică, studiul elementelor diplomatiei, argumente istorice și filologice privind etimologia orașelor Bîrlad, Tecuci și Galați.

¹ Vezi Anexa IV. Arh. St. Fond Hasdeu, LV — 563.

² Lucrarea este trimisă, ca și cele anterioare, prin I. Bianu, prietenul lui I. Bogdan, căruia îi scrie că a fost acceptată «de toți»: Vasilievski, Sobolevski, cu excepția lui Sircu. (Cf. D. P. B o g d a n, *Legăturile...*, p. 233, scrisoarea nr. 28).

³ *Diploma bîrlădeană. Text, traducere, comentariu*, în «Instrucțiunea publică», sept. 1860.

⁴ În «Traian», I. 1869, p. 199.

⁵ I. L u p a ș, *Ioan Bogdan în lumina unor fragmente din corespondența sa*, AAR, ist. S. III, t. XXVII, nr. 7, București, 1944, menționează două fragmente din scrisorile lui Hasdeu, trimise lui I. Bogdan.

⁶ Vezi scrisoarea publicată de I. E. T o r o u ț i u, *Studii și documente literare*, vol. IV, București, 1933, p. 474.

⁷ *Ibidem*, p. 475.

⁸ Vezi extrasul din AAR, 1889, 35 p. + 4 pl. Vezi dezbaterile din ședința Academiei, în AAR, S. II, t. XII. Partea adm. și dezbaterile, București, 1889, p. 1—2.

Dacă în 1885 I. Bogdan s-a afirmat în știință cu teza de licență și cu documentata recenzie despre A. Densușianu, dovedind o pregătire istorică și filologică în special în domeniul limbilor clasice, cu aceste trei memorii, publicate de Academie în 1889, tânărul învățat, punând bazele activității sale ca slavist, și-a definit poziția sa științifică față de tradiția bogată creată de B. P. Hasdeu, preluând critic rezultatele unei munci de 30 de ani, pentru a face astfel noi salturi calitative.

Concluziile lui I. Bogdan, scrise la vârsta de 25 de ani, au rămas definitive, fiind acceptate de toți oamenii de știință, cu excepția poziției singulare a lui I. Bărbulescu¹, fiind astfel răsturnate părerile lui Gr. Tocilescu, Xenopol și în parte ale lui D. Onciul în legătură cu existența unui principat al Birladului.

Capitolul III, la care se referea I. Bogdan în scrisoarea sa către A. D. Xenopol, nu a fost scris decât mai târziu, după moartea lui Hasdeu, de către P. P. Panaitescu². De altfel, și I. Bogdan în 1908 — după moartea lui Hasdeu — se întreba dacă hrisovul din 1374 este sau nu autentic, fără a se pronunța definitiv³.

Spiritul critic, de construcție științifică, poate fi urmărit și într-un alt studiu al lui I. Bogdan, în legătură cu *Iw din titlul domnilor români*⁴. Această problemă a fost discutată de B. P. Hasdeu în mai multe articole, dintre care primul încă în 1858, fără să indice o soluție. În 1863 Hasdeu crede că *Iw* este o prescurtare din *Ioan*. Reluând-o în 1878 în *Cuvente den bătrîni*, Hasdeu emite părerea că *Iw* este un atribut al domnului român, după ce mai întâi îl folosiseră Asăneștii, în timpul imperiului româno-bulgar⁵. Ea a făcut obiectul unor dezbateri și în ședința Academiei din 11 martie 1886.

În 1890, Ioan Bogdan reia discuția, analizând critic părerile lui Venelin, Vostokov, Onciul și Xenopol, pentru a ajunge la concluzia că *Iw* s-a introdus pe cale paleografică înainte de Radu Voievod. Este regretabil că nu a menționat părerile lui Hasdeu, de care nu se deosebea nici în privința originii sudice a titulaturii și nici a formei *Iw* < *Ioan*⁷. În *Etymologicum Magnum Romaniae*, vol. IV (1898), Hasdeu revine cu unele precizări, fără a discuta părerea lui I. Bogdan, după care această titulatură a fost primită pe cale paleografică; teză criticată în 1906 de I. G. Sbiera, care aderă la punctul de vedere al lui Hasdeu⁸.

¹ «Arhiva», XXIX (1922), p. 167.

² V. *Diploma birlădeană din 1134 și hrisovul lui Iurg Koriatovici din 1374, Falsurile patriotice ale lui B. P. Hasdeu*, București, 1932 (Extras din RIR, II, I). Cf. și P. P. Panaitescu, *Rolul lui Bogdan Petriceicu Hasdeu în slavistica românească*, în Rsl, VI (1962), p. 240; vezi și articolul special al aceluiași autor, publicat în volumul de față, p. 85—91.

³ *Documentul Rîzenilor din 1484 și organizarea armatei moldovene în sec. XV*. AAR S. II, t. XXX, Mem. Secț. ist. București, 1908, p. 30, nota 22. Spiritul științific al lui I. Bogdan în depistarea neautenticității unor documente nu s-a oprit numai la aceste date. Vezi, de ex., documentul din 11 sept. 1447, atribuit de Hasdeu lui Petru II, din studiul *Cinci documente...*, p. 5, nota 2, sau articolul *Diploma lui Ioan Caliman Asen din 1112*, în «Convorbiri literare», XXIII (1889), p. 440—458, document publicat ca autentic de Aprilov.

⁴ Publicată în «Convorbiri literare», XXIII (1890), nr. 9 (dec.), p. 721—738; materialul fiind trimis de la Moscova.

⁵ Cf. E. M. Vîrtosu, *Titlatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova (pînă în sec. al XVI-lea)*, București, 1960, p. 47. Vezi istoricul problemei la p. 42—47.

⁶ AAR. S. II, t. VII (1885—1886). Partea adm. și dezbateri. București, 1886, p. 167—171.

⁷ E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 47.

⁸ *Ibidem*, p. XLIII și p. LVIII. Autorul ajunge la concluzia că *Io*=*Ioan* «reprezintă un nume-titlu, nume epitet și nu un nume propriu-zis» (p. 100).

În 1891 Ioan Bogdan întocmește o ediție despre *Vechile cronicе moldovenești pînă la Ureche. Texte slave cu studiu, traduceri și note*. Volumul este închinat lui B. P. Hasdeu și D. A. Sturdza. Cu această lucrare, care are la bază materialele descoperite la Kiev și Cracovia în 1890, Ioan Bogdan și-a definit activitatea sa istorico-filologică, «fiind convins că la baza oricărei cercetări istorice stau izvoarele», fapt pentru care s-a consacrat studiului și editării critice a textelor¹.

În 1895 apare al doilea volum, intitulat *Cronice inedite atîngătoare de istoria românilor*, închinat lui V. Jagić, fostul său profesor de la Viena. Omagiul autorului din cele două volume este dovada grăitoare a relației acestuia cu cei care l-au îndrumat și l-au ajutat.

Nu ne vom ocupa aici nici de meritele acestor lucrări, nici de aprecierile făcute în publicațiile vremii. Aceste aspecte, ca și problemele de metodă pe care le-a avut de rezolvat tînărul slavist român în editarea textelor, au fost examinate de D. P. Bogdan². Asupra concluziilor lui Ioan Bogdan în legătură cu timpul și locul cînd s-au scris aceste cronici, P. P. Panaitescu a demonstrat că ele nu mai pot fi susținute astăzi decît parțial³.

Ceea ce interesează este faptul că Ioan Bogdan menționează, în prefața primului volum de cronici, studiul lui B. P. Hasdeu despre *Cronica moldopolonă*, publicată mai întîi în 1844 de Wójcicki, apărut în «Arhiva istorică a României» (vol. III, 1867). I. Bogdan scrie că Hasdeu «prin studiul făcut a pus temelia istoriografiei moldovenești», iar rezultatele «au fost adoptate de toți istoricii noștri și străini». El constată că «aproape toate prevederile cuprinse în studiul d-lui Hasdeu s-au adevărit în mod surprinzător» cu prilejul descoperirii sale de la Kiev. Aceste rezultate ale magistrului său — arată fostul elev — se datoresc «bogatelor sale cunoștințe în domeniul limbilor și literaturilor slave».

Aderența publică a lui I. Bogdan la școala creată de Hasdeu este edificatoare și din următoarele rînduri scrise în continuare: «Călcînd pe urmele d-lui Hasdeu în studiul limbilor slave, ... îmi fac o plăcută datorie de recunoștință față de meritele acestui învățat, închinîndu-i această carte, ce în întregimea ei nu este altceva decît o *completare* și o rectificare a rezultatelor cuprinse în studiul citat, unul din cele mai fecunde din cîte au ieșit de sub pana d-sale. D-l. Hasdeu este întîiul promotor al studiilor slavo-române la noi și d-sale îi *datoresc* primul impuls pentru aceste studii»⁴. I. Bogdan menționează, de asemenea, ajutorul material pe care l-a primit din partea lui D. A. Sturdza.

Cartea a fost apreciată pozitiv și de prietenii lui Hasdeu: de D. A. Sturdza, în una din ședințele Academiei, și de I. Bianu, în recenzia publicată în «Revista nouă» (1892). Acest studiu a reprezentat la concursul din iunie 1892⁵ una din lucrările importante, pe temeiul cărora I. Bogdan candidează și obține titlul de profesor la Universitatea din București⁶.

¹ D. P. Bogdan, *Ioan Bogdan*, Rsl, III (1958), p. 189.

² *Ibidem*, p. 189—195.

³ P. P. Panaitescu, *Ioan Bogdan și studiile de istorie slavă*, p. 9—10. Cf. și *Introducerea* (p. X—XIV) din ediția îngrijită de același autor, *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI, publicate de Ion Bogdan*, București, Edit. Acad., 1959.

⁴ Vezi *Prefața la op. cit.*, p. VII—VIII.

⁵ Vezi și bogata recenzie a lui C. Jireček, reproducă în «Convorbiri literare», XXVI (1892), nr. 8, apărută și în extras.

⁶ I. Lupăș, *op. cit.*, p. 4 (156).

Din cercetările făcute, nu s-a putut identifica dosarul privind concursul ce s-a ținut pentru ocuparea catedrei de slavistică. Nu șintem, deci, în posesia raportului întocmit de B. P. Hasdeu referitor la activitatea științifică a lui I. Bogdan.

Prezentînd, în 1893, cartea pentru premiul «Heliade Rădulescu», al Academiei, după discuții controversate, aceasta a fost în cele din urmă respinsă, deși N. Ionescu și A. D. Xenopol, foștii profesori ai lui I. Bogdan de la Universitatea din Iași, au atras atenția asupra meritelor autorului. B. P. Hasdeu, relevînd contribuția lui Ioan Bogdan, a considerat însă că lucrarea nu este originală, fiind o traducere. «Partea proprie a autorului este foarte restrînsă... Pentru aceasta a fost făcut profesor la Universitate. Tînărul autor, încheie Hasdeu, are merite și mergînd pe calea începută, va aduce mari servicii științei»¹.

Această împrejurare nu l-a descurajat pe Ioan Bogdan în cercetările sale științifice și nici nu l-a îndepărtat de concepția istorico-filologică a lui Hasdeu, deși cu prilejul volumului următor, apărut în 1895, care cuprinde *Cronice inedite atîngătoare de istoria românilor*, Gr. G. Tocilescu, unul dintre prietenii apropiați a lui Hasdeu, avea să facă Academiei un raport cu observații critice destul de aspre².

Încă din anul 1889, cînd se afla la Moscova, I. Bogdan era antrenat în studiul cronicii lui Manasses, fiind preocupat de influența ei în cronica lui Mihail Moxa, deoarece, după cum îi scrie lui I. Bianu, ediția scoasă de «veteranul [=Hasdeu] nu este în toate exactă»³. La sfîrșitul anului (11 dec. 1889), I. Bogdan «isprăvisese colaționarea ediției Hasdeu cu originalul Moxa», constatînd că lipsesc unele fragmente datorită copierii incomplete a lui Gr. Tocilescu⁴. Este necesar să amintim aici că Hasdeu, în 1878, în *Cuvente den bătrîni*, vol. I, publicînd cronica lui Moxa, arată necesitatea «unui studiu asupra izvoarelor» acestei cronică, în care «să se discute toate izvoarele de origine bizantină și slavonă», precum și legătura cu cronica lui Manasses⁵. Ideea lui Hasdeu, prin urmare, este reluată de Bogdan și lărgită în lumina materialelor cercetate în Rusia.

Problema izvoarelor folosite de Moxa, fiind deci dependentă de studiul variantelor cronicii lui Manasses, nu a fost rezolvată în cadrul unei lucrări separate, deși I. Bogdan și-a consacrat «o viață de om» pentru pregătirea ediției care, în cele din urmă, a apărut postum, fără comentarii, în anul 1922, sub titlul *Cronica lui Manasses. Traducere medio-bulgară de pe la 1350. Text și glosar*.

Această preocupare, ca de altfel întreaga activitate a lui I. Bogdan, se integrează pe linia tradiției slavisticii românești, creată de marele Hasdeu, de valorificare a fondului de manuscrise slavone, atît de important pentru istoria, limba și vechea cultură românească.

Deși, sub aspectul relațiilor de prietenie, I. Bogdan nu s-a putut apropia total de Hasdeu, aparținînd cu vremea unui alt cerc de universitari, cu N. Iorga și D. Onciul, el menține însă constant față de Hasdeu, și după 1895, aceeași

¹ AAR. Partea adm. și dezb. S. II, t. XV (1892—1893), București, 1893, p. 250. Cf. D. P. Bogdan, *op. cit.*, p. 191—192.

² D. P. Bogdan, *op. cit.*, p. 194.

³ *Ibidem*, p. 198.

⁴ *Ibidem*, p. 199.

⁵ *Cuvente den bătrîni*, vol. I, p. 239—240.

atitudine, bineînțeles cu unele rezerve critice, însă cu noi și valoroase rezultate. În 1900, când Hasdeu se retrage la pensie, părăsind activitatea de la Universitate, Academice și Arhivele Statului, izolându-se tot mai mult în castelul său de la Cîmpina, I. Bogdan își fixează încă o dată poziția sa față de școala istorico-filologică a lui Hasdeu cu prilejul lucrării lui Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, căreia îi face o lungă și severă critică¹. Observînd că lucrarea nu se încadrează în nici o metodă și școală, deși autorul «a avut favoarea d-lui Hasdeu», I. Bogdan critică poziția lui Ionescu-Gion, care își exprimă în orice împrejurare admirația pentru «descoperirile hasdeene și nu lasă nici o ocazie să facă act de profundul său devotament față de munca genială a acestui mare învățat»².

I. Bogdan ține să precizeze că «împărtășim și noi această admirație pentru incomparabilele merite ale d-lui Hasdeu». Dacă admirația este sinceră și inteligentă, se întreabă I. Bogdan, cum se face că elevul lui Hasdeu nu se silește să însușească nimic «din eminentele calități ale marelui nostru istoric, care, oricîte teorii inadmisibile ar fi aruncat în lume, a lucrat însă întotdeauna cu o mare pătrundere, cu o bogată inteligență și cu o perfectă onestitate, după izvoare de prima mînă»³.

Doi ani mai tîrziu, în 1902, I. Bogdan publică primul său volum mare de documente, intitulat: *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolul XV și XVI, ... precedate de o introducere asupra diplomatiei vechi românești*.

La 11 ian. 1903 Ioan Bogdan, aflînd că Hasdeu a venit la București, locuind la Hotel «Splendid», i-a trimis cartea, la care lucrase începînd din 1895, însoțită de o scrisoare: «Sînteți singurul om în țară care, citind-o, vă puteți da seama de greutățile cu care am avut să lupt la traducerea și datarea documentelor și îmi puteți atrage atenția asupra îndreptărilor ce s-ar putea introduce la o eventuală nouă ediție»⁴.

Este important și acest document inedit, care caracterizează atitudinea constantă a lui I. Bogdan față de Hasdeu, cu toate că nu a reușit să-i fie un prieten apropiat. I. Bogdan îi cere unele relații, promise de Hasdeu, despre «cneji», problemă care îl preocupă și despre care va tipări un mic studiu în 1903. Scrisoarea dovedește că I. Bogdan, după aproape 15 ani de activitate, păstrează același contact științific cu «veteranul» slavisticii românești, considerîndu-se un urmaș al acestuia prin problemele pe care le analizează.

Într-adevăr, în introducerea volumului, în acea primă sinteză referitoare la diplomatica slavo-română, în care face și istoricul editării documentelor la noi, I. Bogdan se plasează din nou, ca și în 1891, cînd a editat *Cronicele*, pe linia continuării operei lui Hasdeu. «E datoria noastră — scrie el — să ne gîndim a relua opera începută cu atîta succes de d-l. Hasdeu»⁵.

Dacă pentru materialele românești ultimele ediții sînt mult superioare din punct de vedere critic, pentru cele slavonești — constată I. Bogdan — «de la «Arhiva istorică» încoace (1865—1867) nu s-a făcut aproape nimic; o excelentă publicație pentru timpul său, ea a rămas și astăzi unica și cea mai bună colecție de documente interne vechi, în care originalele sînt bine

¹ În «Convorbiri literare», XXXIV (1900), p. 237—255 și 301—315.

² *Ibidem*, p. 252.

³ *Ibidem*, p. 252.

⁴ Vezi Anexa VI. Arh. Stat. Fond Hasdeu, LV — 566.

⁵ Vezi *Introducere*, p. LXXXIII.

publicate și traducerile bine făcute»¹. Comentariile lui I. Bogdan interesează și sub aspectul valabilității operei lui Hasdeu, care, deși ne găsim la începutul veacului nostru, nu apare depășită.

În introducerea de la această ediție, I. Bogdan este preocupat de necesitatea de a se realiza un «Codex diplomaticus». Ediția îmbunătățită din 1905, cu titlul *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, ca și cele 2 volume, tipărite în 1913, cuprinzând *Documentele lui Ștefan cel Mare*, reprezintă punerea în aplicare, sub o anumită formă, a acestui plan. Într-o scrisoare din 17 II 1889, C. Jireček îi sugerase ideea să facă un nou studiu despre documentele vechi românești, un «codex diplomaticus», întrucât «Arhiva» lui Hasdeu și *Gramoty* ale lui Venelin «sînt învechite și necomplete»².

În această ordine de idei, trebuie amintit că editarea de către I. Bogdan a unui *Album paleografic* în 1905, cu 26 pl., ca și frumoasa ediție postumă, apărută în 1926, sub îngrijirea lui N. Iorga, *Album paléographique moldave. Documents du XIV-e, XV-e et XVI-e siècle*, cu 105 pl., se află pe linia proiectului lui Hasdeu, menționat în *Cuvente den bătrîni*, de a întocmi un «Tractat de paleografie slavo-română»³.

În orice caz, publicînd în 1913 ediția de documente ale lui Ștefan cel Mare, I. Bogdan realizează o lucrare superioară față de cele anterioare, rezolvînd «probleme grele de tehnică și critică, editare, traduceri, datare, comentarii», care au atras admirația învățatului rus Iațimirski⁴. În special, comentariile cu ample referiri amintesc de metoda eruditului său magistru, iar glosarele despre *Cuvinte românești* și *Formele gramaticale românești*⁵ reprezintă continuarea operei lui Hasdeu, deși nicăieri nu apare vreo mențiune despre acest mare deschizător de drumuri, care în *Cuvente den bătrîni*, sublinia problema românismelor în documentele slavone, precizînd că ideea i-a fost sugerată de Fr. Diez, iar el a aplicat-o atît de productiv în vol. III din «Arhiva istorică» (p. 178—195), adunînd un mare număr de cuvinte, «unele de cea mai mare importanță filologică»⁶.

Fiind ales, în ședința din 29 martie 1903, membru al secției istorice a Academiei Române, I. Bogdan în discursul său de recepție din 8/21 aprilie 1905 a amintit, din nou, despre rolul lui Hasdeu în istoriografia românească. «După M. Kogălniceanu, Venelin sau Papiu-Ilarian — spune noul membru al Academiei — Hasdeu aducea *ceva cu totul nou* în istoriografia noastră: cunoașterea izvoarelor slave, atît a celor interne, cît și a celor externe, și puțința de a utiliza pentru istoria română literatura acelor popoare cu care noi am avut un contact mai îndelungat...»⁷.

În perioada alegerii sale ca membru al Academiei Române, Ioan Bogdan își lărgeste aria preocupărilor sale istorice cu caracter sociologic. El cercetează documentele în lumina vechilor noastre instituții și analizează termenii din punct de vedere filologic și al dreptului vechi românesc. El tipărește în «Analele Academiei»: *Origina voievodatului la români* (1902); *Despre cnejii români* (1903);

¹ *Ibidem*, p. LXXXIII.

² I. Lupăș, *op. cit.*, p. 12 (164).

³ În vol. I, p. 3.

⁴ P. P. Panaitescu, *Ioan Bogdan*, p. 10.

⁵ Vol. II, p. 606—609 și p. 610—611.

⁶ Vol. I, glosar I, p. 237—238.

⁷ Vezi *Istoriografia română și problemele ei actuale*, București, 1905, p. 12. I. Bogdan era membru corespondent din 1892.

Cîteva observații asupra îndatoririlor militare ale cnejilor și boierilor moldoveni (1907); *Documentul Rîzenilor din 1484 și organizarea armatei moldovene în sec. XV* (1908). După părerea lui P. P. Panaitescu, Ioan Bogdan are meritul de a fi adus cel dintîi examinarea instituțiilor sociale și politice din trecutul nostru ¹.

Am arătat mai sus că, încă din 1889, într-un scurt articol despre obiceiul înfrățirii de sînge, I. Bogdan dădea documentului această nouă interpretare, care însemna punerea în aplicare a concepției magistrului său. Pentru Hasdeu, documentul nu reflectă numai fapte istorice, ci și instituțiile epocii. Avînd inițial o pregătire juridică din timpul studiilor făcute la Harkov, B. P. Hasdeu a analizat documentele istorice și prin prisma instituțiilor sociale. Publicînd studiul despre *Obiceiurile juridice ale poporului român* (1878), istoricul își lărgeste concepția despre limbă, acceptînd ideile prietenului său Hugo Schuchard, pentru care lingvistica este o disciplină ce se interferează cu etnografia și istoria civilizațiilor ².

Asemenea idei se reîntîlnesc și la I. Bogdan, care, studiind la Viena etnografia și istoria instituțiilor medievale, a adîncit această latură a preocupărilor sale, mai ales după 1900, în lucrările amintite mai sus. Studiile lui I. Bogdan, prin urmare, nu pot fi analizate fără a aminti numele lui Hasdeu, mai ales că unele probleme au fost menționate anterior de ilustrul savant.

Problema titlului de *voievod*, de pildă, discutată de I. Bogdan, ca și aceea a cnejilor, a fost pusă în discuție și de Hasdeu în *Istoria critică a românilor*, vol. I, 1873, deși laconic și vag. Hasdeu socotea că este o «titlatură princiară internă»; această problemă a fost reluată și în vol. IV din *Etymologicum Magnum Romaniae* ³.

Părerile lui I. Bogdan în legătură cu unificarea cnezatelor în sec. XII în Țara Românească într-un singur voievodat sub Lython (Lytwoy), denumit voievod «înlauntru țării» ⁴, întregesc aceste observații ale lui Hasdeu, deși nu face trimiteri la ele.

În cazul celui alalt studiul al lui I. Bogdan, *Despre cnejii români*, pentru care îi ceruse lui Hasdeu unele informații, autorul face unele referiri la *Cuvenete den bătrîni* în legătură cu termenii КНЯЗ, ЖСАДЕЛ, ЖСАЧІА ⁵. Bogdan crede că în epoca cea mai veche «cnejii erau sau întemeietori de sate sau șefi aleși dintre fruntașii satelor, pe viață, ca să judece pe săteni, după vechiul lor obicei» ⁶. În dezvoltarea acestei instituții autohtone, în afară de nume, ca și în cazul titlului de *voievod*, «nu găsim nimic slav, deși apare și la slavi». În această lumină sînt văzuți cnejii Ioan și Farcaș sau Lytwoy, care era un cnez mai puternic decît ceilalți doi, fiind și voievod față de unguri ⁷. În *Etymolo-*

¹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 14—15. Cf. și studiul citat despre *Ioan Bogdan și cultura medievală la români*. De asemenea, Valeria Costăchel, *Contribuția lui Ioan Bogdan la studiul instituțiilor medievale românești*, în volumul de față, p. 55—63.

² Acad. Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluție, curente, metode*, București, 1962, p. 36.

³ E. Virtosu, *op. cit.*, p. 125.

⁴ *Ibidem*, Problema titlului de Mare Voievod a fost studiată de Em. Virtosu în toată întinderea ei, atît în privința evoluției cercetărilor, cît și a diferitelor elemente care au generat această instituție, ajungînd la concluzia că este «o sinteză româno-bizantină legată organic de vechea organizație statală a Țării Românești» (p. 181).

⁵ *Op. cit.*, p. 19.

⁶ *Ibidem*, p. 42.

⁷ *Ibidem*, p. 31; cf. și *Originea voievodatului la români*; voievodul este «belli dux», p. 13.

gicum Magnum Romaniae Hasdeu s-a oprit, în treacăt, asupra acestui aspect, susținând că Ioan, Farcaș și Lituan «erau kinezi», «dar singur unul era voievod»¹.

Desigur că meritul lui I. Bogdan este incontestabil, pentru că a realizat în istoriografia noastră primele studii consacrate acestor instituții, dar nu trebuie trecute cu vederea că cele dintîi întreprinderi sînt ale lui Hasdeu, pe baza cărora s-au inițiat asemenea lucrări. Studiile lui I. Bogdan au deschis un cîmp mai larg de cercetare pentru lucrările de sinteză ale lui Radu Rosetti, C. Giurescu Dinu C. Arion și, mai recent, Emil Vîrtosu, creînd astfel o tradiție în știința românească².

P. P. Panaitescu atrage atenția asupra faptului că aceste lucrări, mai cu seamă notele și comentariile din *Documentul Rîzenilor* (1908) și din *Documentele lui Ștefan cel Mare* (1913) formează «un adevărat repertoriu al instituțiilor vechi românești», un «adevărat dicționar de termeni»³. Într-adevăr, preocuparea filologică este mult mai accentuată în aceste studii. Cele 80 de note, de exemplu, din studiul publicat în 1908⁴, cuprinzînd 56 de pagini de tipar, sînt un adevărat tezaur al istoriei cuvîntului, conceput după cunoscuta metodă a lui Hasdeu, cu largi referiri de istorie, filologie, folclor etc., așa cum apare, în mod deosebit în «Arhiva istorică a României», *Cuvente den bătrîni* și *Etymologicum Magnum Romaniae*.

Școala istorico-filologică a lui B. P. Hasdeu a dat reprezentanți de seamă, dintre care unii, la rîndul lor, au fost creatori de noi curente, urmînd legea progresului și a dezvoltării științei: Ioan Bogdan în istorie, cu largi preocupări filologice, Lazăr Șăineanu în lingvistică, Moses Gaster în folclor, Ion Bianu în bibliografie, Ilie Bărbulescu în filologie ș.a.

Dintre toți, Ioan Bogdan este cel mai atotcuprinzător, mai consecvent, continuînd timp de trei decenii preocuparea istorico-filologică a activității lui Hasdeu. Ea a fost aprofundată și completată de I. Bogdan, care a adus astfel noi și valoroase contribuții științifice în domeniul raporturilor româno-slave. Analiza documentară, critică, severă și meticuloasă, cu referiri la domenii înrudite, formează caracteristica fundamentală a activității științifice a lui I. Bogdan. Anumite aspecte din complexul și vastul orizont științific al lui Hasdeu au rămas, cum era și firesc, în afara preocupărilor lui I. Bogdan. Ele au fost preluate de alți elevi.

B. P. Hasdeu, prin marea sa forță de receptivitate enciclopedică și de sinteză, pe planuri de diferite dimensiuni, a cuprins, în evoluția gîndirii sale istorico-filologice, curente lingvistice indoeuropene și române în perioada anilor 1860—1900, reprezentate de A. Schleicher, G. I. Ascoli, și Hugo Schuchardt, ultimii doi, prieteni ai savantului român.

De asemenea, el a înregistrat și reflexele acestor curente în domeniul slavistici, reprezentate prin Fr. Miklosich și V. Jagić — prieten cu Hasdeu —

¹ Vol. IV, p. CVII — CIX; cf. E. Vîrtosu, *op. cit.*, partea a II-a, intitulată *Voievodul*, în care sînt expuse toate lucrările care s-au ocupat de această problemă, cit și concluziile autorului, p. 125—189.

² Meritul lui Em. Vîrtosu este că a lămurit problema voievodului; trebuie menționată și lucrarea lui D. C. Arion, *Cnejii (chineji) români. Contribuții la studiul lor*, București, 1938.

³ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 11 și 15.

⁴ *Documentul Rîzenilor*, p. 23—79.

la care se adaugă și învățatul rus A. V. Veselovski, pentru studiul comparat al documentelor cu folclorului.

B. P. Hasdeu și-a însușit aceste concepții în mod creator, într-o mare viziune a istoriei, culturii și limbii române, raportată la cea a popoarelor vecine. Marele învățat român a lărgit orizontul cercetărilor de la noi creînd o școală națională istorico-filologică.

În cuprinsul acestei școli, pe baza tradițiilor existente, Ioan Bogdan, plecînd de la metoda de cercetare și problematica lui Hasdeu, s-a afirmat, realizînd noi salturi calitative în urma studiilor de specializare peste hotare. El a ridicat slavistica din țara noastră la rangul de disciplină de sine stătătoare, adîncind latura istorico-filologică în domeniul raporturilor româno-slave și al problemelor de veche cultură românească.

Avînd drept precursor pe B. P. Hasdeu, se poate spune că Ioan Bogdan este adevăratul întemeietor al slavisticii românești, pe care a așezat-o pe noi baze științifice, temelia dezvoltării ei ulterioare.

ANEXE

IOAN BOGDAN CĂTRE B. P. HASDEU ¹

I.

Viena, în 1 nov. 1887

Stimate Domnule Hasdeu,

Mi-a părut foarte rău că nu v-am putut întîni înainte de a pleca, cu toate că v-am căutat o dată acasă și de mai multe ori la Academie. Doream să vă întreb, cum ați crede *D-voastră* că ar trebui să încep studiile de limbă slavice moderne și de slavistică în general. Mi-nchipuim că voi avea de ales unele din cursurile ce se vor ține la Universitatea din Viena și de sigur că nimenia nu-mi putea spune mai bine ce să aleg decît *D-voastră*, care știți ce pregătire am și cu ce scop m-am apucat de aceste studii. Nu e încă nici acum tîrziu să-mi împărtășiți părerea *Dvs.*, după ce veți vedea ce cursuri am să urmez în acest an și cum am de gînd să lucrez (subl. n. — V. Gr. Ch.).

Cursurile de slavistică ce se țin la Universitatea din Viena sînt foarte puține și ca să fiu ocupat a trebuit să le (*sic*) înscru mai pe toate. Astfel am înscris la Jagić ² trei: a) *antichități slavice* (Slavische Alterthumskunden), patru oare, în care va vorbi despre istoria și instituțiile vechi ale slavilor, b) *gramatica limbii serbo-croate*, în comparație cu limba paleoslavică, c) *exerciții în seminar*, din limba serbo-croată nouă și veche și din antichitățile slavice. Ca să pot învăța mai bine și mai ușor limba serbească am luat un sirb cu mine, care pentru că-i dau oada gratis va citi cîte un ceas cu mine sîrbește și va vorbi sîrbește și rusește mai tîrziu. La Dr. Lecejewski am înscris *Gramatica limbii polone*, în comparație cu cea paleoslavică și *exerciții de traduceri* în seminar. Pe cit am ascultat pînă acum, mi se pare că voi face un bun curs. La Dr. Strekelj ascult *Etnografia slavică* și *cîntecele populare slovene*. E un tînăr privat-docent, de la care nu știu de voi profita mult. L-ascult pentru etnografie mai cu samă ³. Acestea sînt toate cursurile de slavistică; sînt destul de potrivite pentru mine, căci voi avea ocazie a învăța două limbi moderne și a asculta un curs foarte bun de antichități slavice. La Sičkel ascult *diplomatica*, p. I (Urkundenlehre), 5 ore pe săptămînă, un curs cam greu

¹ Direcția Generală a Arhivelor Statului. Fond Hasdeu, Inv. 611. LV-561, Viena 1 nov. 1887 (Anexa I); LV-562, Viena 5 iulie 1888 (Anexa II); LV-563, St. Petersburg, 28 dec. 1888 (Anexa III); LV-563, St. Petersburg, 13 apr. 1889 (Anexa IV); LV-564, St. Petersburg, 3 mai 1889 (Anexa V); LV-566, București, 11 ian. 1903 (Anexa VI).

² Vatroslav Jagić este numit la Universitatea din Viena în anul 1886, fiind succesorul lui Fr. Miklosich. Înainte de această dată a ocupat catedra de filologie comparată la Odesa (1871), Berlin (1874) și Petrograd, unde a funcționat între anii 1880-1886. Cea mai mare parte a activității sale a desfășurat-o în cadrul Universității din Viena, unde a funcționat între 1886-1908. În 1904 Academia Română l-a ales membru de onoare, distincție pe care a avut-o și înaintașul său Fr. Miklosich (cf. și G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 237-239).

³ Vezi Mihail Dan, *Legăturile lui Ioan Bogdan cu filologii poloni*, Rsl, IV (1960), p. 310. Autorul precizează că I. Bogdan a învățat la Viena, în afară de limbile susamintite, și ceha cu Fr. Pastrnek.

pentru mine, căci presupune cunoașterea aprofundată a paleografiei latine. Aceasta mi-o voi câștiga privatim în *institutul pentru istoria austriacă*, unde mi s-a permis să folosesc publicațiile și colecțiile de documente. Siĝkel se mărginește la istoria Germaniei și Austriei; voi profita însă destul, căci voi învăța metoda acestei științe și o parte din istoria dreptului și instituțiilor medievale la germani. Aș mai urma un curs de *istoria osmanilor* la Kerabacek, dacă n-ar colida (sic) oarele lui Siĝkel cu ale lui. Numai o oară aș putea să ascult.

Am căutat să nu fiu prea încărcat cu studii istorice, ca să pot învăța limbile deocamdată și aș fi foarte mulțumit dacă în semestrul de iarnă aș putea face atât din sîrbește și polonește ca să înțeleg orice scriere în aceste două limbi. Pe lângă acestea îmi voi completa cunoștințele de paleoslavică, cetind acasă și luînd parte la exercițiile din seminar, unde Dr. Jagić va repeta în acest an unele lecturi ce le-a făcut în anul trecut și aceasta o face numai pentru mine (subl.n. — V. Gr. Ch.).

Acesta e materialul ce am de gînd să-l prelucrez în semestrul de iarnă. *Vă rog să-mi spuneți și părerea Dv. asupra alegerii ce am făcut și să-mi dați, dacă credeți de trebuință, sfatul D-voastră.*

Aș dori să fiți totdeauna în curent cu studiile ce le voi face, căci spre a primi de la Dv. numai sfaturi bune și binevoitoare, eu îmi voi face datoria de a *vă pune în curent cu toate progresele mele și a vă cere totdeauna aprobarea sau dezaprobarea Dv.* (sub. n. — V. Gr. Ch.).

Primiți asigurarea afectuoasei mele stime.

Al Dv. devotat

IOAN BOGDAN

Kochgasse, 34, 2 St. 16 Thur.

II.

Viena, 5 iul. 1888

Iubite Domnule Hasdeu,

Vă trimit excerptele de care v-am vorbit din poeziile lui Coșbuc. Am ales cuvintele ce mi s-au părut mai puțin cunoscute în limba literară și câteva idiotisme, ce se întrebuințează pe la Năsăud. Poeziile lui Coșbuc mi se par a fi scrise într-o limbă destul de corectă și sînt pline de expresii populare. Din cele ce mi-a povestit frate-meu despre Coșbuc, el nu se folosește niciodată de vreun cuvînt, care să nu-l fi auzit prin nordul Transilvaniei. Astfel cred că nu trebuie să Vă îndoiiți de exactitatea lui¹.

Citațiunile nu le-am putut face totdeauna exact căci n-am avut la îndemînă numerile din «Tribuna», ci foiletoanele tăiate de frate-meu. Unele citații le-am făcut după biblioteca populară a «Tribunei»; acestea sînt exacte. Am avut tot ce a scris pînă acum Coșbuc². Mi-a spus în zilele acestea Bianu, că ministerul nu e dispus să-mi plătească cheltuiala de drum pînă la Petersburg, fiindcă dl. Sturdza ar fi secat tot fondul lui Niculescu³. Vă rog să vorbiți cu dl. Laurian ori cu dl. Maiorescu⁴ și să-i rugați a-mi comunica pînă la finea lui iunie st.v. răspunsul la cererea mea. Trebuie foarte puțină bunăvoință ca să nu-mi refuze 100 fl., mai ales că tuturor bursierilor li se plătește dusul și întorsul. Și nici nu cred că-mi vor refuza acest ajutor, dacă veți avea ocaziunea a vorbi odată cu dinșii despre aceasta.

Nu v-am putut trimite pînă acum biografia lui Miklosic⁵, fiindcă nu mi-a dat încă portretul. Cînd am fost în luna [trecută] la dînsul n-avea nici unul și se vede că vrea să se fotografieze anume pentru noi, căci mi-a spus să merg la dînsul după 10 zile.

Al Dv. devotat

IOAN BOGDAN

VIII Florianigasse 32, 2 St. 5 Th.

¹ Este vorba de Gh. Bogdan-Duică, fratele mai mic al lui I. Bogdan, cunoscutul istoric literar, fost profesor la Universitatea din Cluj. În 1888 avea 23 de ani.

² G. Coșbuc începe colaborarea la «Tribuna» de la Sibiu în anul 1886, iar din 1887 face parte din redacția gazetei, funcție pe care o deține pînă în 1889, cînd vine la București.

³ Pentru corespondența lui I. Bogdan și I. Bianu, vezi D. P. Bogdan, *Legăturile slavistului Ioan Bogdan*, p. 183 sqq.

⁴ La 12 III 1888 guvernul din care făcea parte D. A. Sturdza, ca ministru de finanțe, fusese înlocuit de un guvern «junimist», condus de Th. Rosetti, Titu Maiorescu fiind numit ministru al instrucțiunii publice și al cultelor. D. A. Laurian este fiul lui August Treboniu Laurian, primul decan al Fac. de litere din București, decedat în 1881. D. A. Laurian a ocupat funcția de director general în ministerul condus de T. Maiorescu. (Lucian Predescu, în *Enciclopedia Cugătarea*, București, 1940, p. 478).

⁵ Articolul despre Fr. Miklosich și fotografia lui au apărut în «Revista nouă» (1889), sub semnătura lui Ioan Bogdan; cf. și G. H. Mihăilă, *op. cit.*, Rsl, XII (1965), p. 239.

III.

St. Petersburg, 28 dec. [1888]

Iubite Domnule Hădeu¹,

Fiindcă sînt aproape de sfîrșitul anului, Vă scriu ca să Vă doresc întîi de toate an nou vesel și norocos și ca unui drag binevoitor al meu să Vă dau apoi o mică socoteală despre ce-am făcut aci în acest an.

Pentru Dv. trecutul an a fost poate cel mai dureros din viața Dv., ceea ce ați pierdut nimenea nu vă poate întoarce, decît leacul tuturor boalelor omenesti: uitarea². Aș dori ca următorul an să vă facă a uita pierderea ce-ați suferit și să vă redea aceea liniște și semănătate a minții, prețioasă și nouă ca și Dv., pentru continuarea lucrărilor D-v. Vă rog să comunicați aceleași voturi (sic) pentru soția Dv.

De studiile ce le-am făcut aci în semestrul trecut sînt foarte mulțămît. *Sînt un progres real în limba rusă, pe care acum o înțeleg destul de bine și o vorbesc aproape fluent*, astfel că scopul principal la care am consacrat acest semestru mi l-am ajuns. Afară de aceste, m-am ocupat cu istoria limbii rusești, despre care am ascultat lecțiile unui tînăr, dar foarte bun profesor, dl. Sobolevski. Dar aci se mărginește aproape tot ce-am făcut pînă acum în St. Petersburg (subl. n. — V. Gr. Ch.).

La universitate am mai ascultat lecțiile d-lui Sircu³ despre limba neobulgară și literatura veche bulgară; de la acestea însă m-am folosit așa de puțin, încît mai bine era de consacram acel timp pentru alte lucrări. Îmi pare rău că trebuie să contrazic părerea Dv. despre Sircu; Dv., necunoscîndu-l mai de aproape, v-ați exprimat foarte favorabil despre dînsul, cînd vă spuneam la Viena ce idee are Jagić despre dînsul. Acum fiindcă l-am ascultat trei luni și fiindcă Bianu mi-a scris aici că Dv. ați avut chiar intențiunea a-l chema pe Sircu la noi în țară, voesc să vă scriu cu ce fel de om ne-am îmbogățit corpul nostru învățat. Sircu, ca profesor, este un om foarte mediocru; nu știu dacă ați auzit vreodată pe Leonardescu⁴ ținînd lecția, eu am fost condamnat să-l ascult trei ani; Sircu se deosebește de Leonardescu într-ata, încît, fiind amîndoi tot un fel de mediocri, Leonardescu își cunoaște puterile și vine la lecții cu caietul în mînă, Sircu nu-și cunoaște nici puterile și vine la lecții sau fără caiet — și-atunci spune atîtea prostii încît trebuie să te miri cum le poate debita de pe catedră — sau vine cu cărțile altora, din care citește fără nici o sfilă toată ora. Făcîndu-l atent la această batjocură de lecții, mi-a răspuns liniștit că pentru doi ascultători (doi am și fost numai tot semestrul) el nu e obligat să se prepare și că, afară de aceasta, profesorul e obligat să spuie la studenții ceea ce au scris alții pînă la el; ceea ce știe el și n-a scris încă, nu e obligat să spuie [...]⁵.

Acum o rugăciune și voi termina această lungă scrisoare. Voi face în zilele acestea o cerere la minister pentru bani ca să învăț fotografia și să-mi cumpăr un aparat, cu care aș putea fotografia ce mi s-ar părea că merită din bogatele materiale aflătoare aici și în Moscova, privitoare la literatura și istoria noastră. Îmi trebuie cel puțin 400 r(u)ble. Vă rog să convingeți pe dl. Maiorescu, că acești bani nu mi s-ar da degeaba, deoarece fotografiînd eu însumi, aș cruța o sumă de bani, ce ar costa lucrul, dacă l-ar face altcineva în o misiune sau știu eu cum. Aș da Ministerului sau Academiei cite un exemplar din fiecare fotografie. Aș dori să fac întîi de toate o descriere a manuscris[elor] slavone și a vechilor tipărituri ale noastre din bibl[iotecă] publică de aci; în Moscova aș aduna materialele diplomatice nepublicate sau rău publicate, cit material n-aș putea să adun apoi în Polonia? Ajutorul în bani e mic în raport cu folosul ce l-aș putea aduce prin el. Sînt sigur că dacă Dv. îi veți vorbi d-lui Maiorescu, nu-mi va refuza. Se-nțelege, îi voi scrie și eu ce am de gînd să fac, în astfel de lucruri, însă Dv. aveți autoritate și cuvîntul Dv. va face mai mult decît scrisoarea mea.

Mulțămindu-Vă, sînt al Dv. devotat

IOAN BOGDAN

Vasiljevski ostrov, 7 bis. 36.18

¹ Scrisoare semnalată de D. P. Bogdan, *Legăturile...*, p. 186, n. 38.² B. P. Hasdeu pierduse pe unica sa fiică, tînăra poetă Iulia Hasdeu, decedată în vîrstă de 19 ani, la 17 sept. 1888.³ Pentru contribuția acestui filolog, care s-a ocupat de unele probleme de veche cultură românească, v. D. P. Bogdan, *Basarabeanul Polihron Sircu și contribuția lui la cultura românească veche*, București, 1942, extras din «Arhiva românească», VIII.⁴ Fost profesor de filozofie și etică la Universitatea din Iași.⁵ Omitem aici un lung pasaj cu observații critice la adresa lui Sircu. La început, la sosirea sa în Petersburg, Bogdan a locuit la el, recunoscînd că Sircu «este îndatoritor» (D. P. Bogdan, *Legăturile...*, p. 216). Mai tîrziu însă raporturile dintre ei au devenit mai puțin amicale (*ibid.*, p. 233).

IV.

St. Petersburg, 13 apr. 1889

Iubite Domnule Hasdeu,

Am scris de cîteva zile scrisoarea ce Vi-o trimet asupra d-lui Sircu și m-am tot îndoit de e bine sau nu ceea ce fac. La urma urmelor, am văzut că nu fac un lucru imoral (*sic*) descriind pe un om așa cum este, mai ales că acel om a avut lașitatea să scrie minciuni despre mine, cu scopul de a-mi face vrăjmași. Fiind informat despre aceasta, am crezut ceea ce mi-a scris Bianu nu de mult, căci nu înțeleg ce interes ar fi avut dl. Sircu să-mi provoace dușmani (*sic*) prin comunicări false¹ [...]

Al Dv. devotat

I. BOGDAN

P.S. V-aș ruga să mă faceți atent dacă veți ceti articolul despre diploma birlădeană² la greșelile ce le-am putut face în etimologia orașelor. N-am găsit în izvoarele ce le am aici la îndemînă ce formă avea în limba noastră Galațul prin sec. 14—15. Istoria veche a orașului mi-e necunoscută. La Birlad și Tecuci mi se pare că n-am greșit etimologiile. Despre restul lucrării, cred că nu veți avea nimic în contră-i.

V.

St. Petersburg, 3 mai [18]89

Iubite Domnule Hasdeu³,

În scrisoarea despre dl. Sircu V-am comunicat niște fapte, care după o judecată mai rece am văzut că nu pot fi divulgate, fără să risc a avea neplăceri în urma lor. Sînt încredințat că Dv., ca om cu experiență, ați văzut însuși aceasta și n-ați făcut cunoscut nimărui ceea ce V-am scris. Dacă s-ar divulga niște lucruri, care le știu numai eu din spusele lui Sircu între patru ochi, el ar putea să le tăgăduiască și să mă facă calumniator. Am fost prea orbit de minie ca să nu văd aceasta cînd V-am scris acea lungă epistolă, provocat fiind de împărțirile lui Bianu și de purtarea d-lui Sircu față de mine. Bianu îmi scrie că se pregătește chemarea d-lui Sircu la noi; Sircu îmi spune că el «știe pentru ce nu mi se dă ajutorul cerut de la minister», Sămureanu îmi scrie că Sircu ar fi cel mai bun profesor de slavistică la noi (Sămureanu reflectă ideile lui Crețulescu), toate acestea m-a făcut să-mi închipuiesc că în adevăr să prepară chemarea d-lui Sircu. Am mai văzut și proiectul lui Maioreșcu cu paragraful despre profesorii români din străinătate, care pot fi chemați de-a dreptul chiar în calitate de extraordinari și combinînd aceasta cu spusa lui Sircu că «știe pentru ce nu mi se dă ajutorul» și cu netrimiteră bursei — am crezut că Sircu, a cărui purtare echivocă a fost totdeauna așa încît l-am ținut capabil de orice intrigă, prin oamenii lui a izbutit să-l cheme la noi și pe mine să mă cheme îndărăt, să-mi taie mersul studiilor tocmai la mijlocul lor. Dacă aș fi un om mai rece, n-aș fi ajuns la astfel de combinații; nervozitatea mea și convingerea că la noi nu se ține samă de nimic m-au făcut să cred că și aceasta e posibilă. Dl. Sircu, din conversațiile ce le-am avut cu foștii și actualii lui colegi, mi se pare așa de compromis în cariera lui profesorală, încît cu greu cred că va izbuti să-l numească aci. Auzind de la el că Dv. sînteți supărat pe dînsul, mi-am închipuit că ministerul a și hotărît a-l chema și că Dv. V-ați opus. Sub impresia acestor idei V-am scris epistola în care V-am comunicat numai fapte adevărate, ca să vedeți cu ce fel de om ne-am procopsi dacă l-am avea la noi.

Conștiința mea e pe de o parte împăcată că n-am spus nici o minciună intenționată, nici o calumnie, pe de altă parte însă sînt neliniștit în conștiința mea că am abuzat de încrederea unui om și am divulgat lucruri ce i-am făgăduit să nu le spui nimărui. Aceasta e o faptă urită și prima faptă urită în viața mea.

Am fost într-un moment stăpînit de patimile oarbe, de care se vede că nici un om nu poate scăpa. Am vrut să fac capital din paguba altuia [...]⁴.

¹ Urmează aprecieri asemănătoare celor din scrisoarea precedentă.² Studiul lui I. Bogdan intitulat *Diploma birlădeană din 1134 și Principatul Birladului. O încercare de critică diplomatică slavo-română*, tipărit în 1889 în AAR (și în extras).³ Scrisoare semnalată de D. P. Bogdan, *Legăturile...*, p. 186, nr. 38.⁴ Sînt repetate aceleași părieri despre Sircu expuse în scrisoarea din 28 dec. 1888.

Pentru unele amănunte privind relațiile lui I. Bogdan cu P. A. Sircu, care la început erau prietenești, vezi: D. P. Bogdan, *op. cit.*, p. 186, anexa 10 (scrisoarea din 12 oct. 1888 către I. Bianu) și p. 232, anexa 24 (scrisoarea din 7 iul. 1889) La 28 iul. 1888 I. Bogdan îi scria lui I. Bianu că P. A. Sircu «știe bine bulgara» (cf. p. 216, anexa 7). În afară de prietenia lui cu B. P. Hasdeu, P. A. Sircu a avut legături cu I. Bianu, Gr. Tocilescu, Gh. Bariț, I. Slavici (vezi D. P. Bogdan, *Basarabeanul Polihron Sircu*, p. 16).

Eu mai am doi ani de studiu. În acest timp am încrederea că mă voi pregăti pentru catedra ce [se] va înființa, așa ca să fie mulțumiți și cei mai cu pretenții: voi putea să predau limba paleoslovenică (pe care o știu acum, dacă nu mai bine, cel puțin tot așa ca dl. Sircu) în comparație cu sanscrita și litvana (bine înțeles, greaca și latina). Limba litvană am început a o ceti, iar cu sanscrita mă voi ocupa în curînd. Aceasta pentru că gramatica paleoslovenică nu se poate face altfel, dacă vrei să explici formele, iar un curs care nu explică formele nu e curs universitar. Voi putea preda paleografia slavă, cu care m-am ocupat la Jagië în Viena și privatim, așa că o știu acum (înțeleg paleografia veche, pînă în sec. 15) mai bine decît dl. Sircu.

Voi putea preda limba rusă și istoria limbii rusești — singurul lucru ce l-am învățat aci cu ajutorul prof. Sobolevskij¹ — un curs cu care dl. Sircu este profan încă, căci nu știe nici cele mai elementare lucruri.

De asemenea cred că voi putea preda limba polonă cu istoria ei, după ce mă voi ocupa un an în Cracovia, unde se află un distins profesor pentru acest obiect². Cursul de diplomatica noastră mi-l voi face cu încetul, și mai ales după ce voi fi în București, unde sînt materialele: voi mai scrie cîte ceva ca să se vadă ce pot face. Acesta e un obiect care mă atrage foarte mult, nu numai fiindcă e de mare interes pentru noi, ci fiindcă îmi dă ocazia a trata și diplomatica medievală greacă și slavă, lucru ce nu l-am făcut nimeni pînă acumă nici între slavi, nici între greci. *De voi avea parte să lucrez mai mulți ani îmi voi face poate pentru acest obiect ceea ce au făcut alții pentru diplomatica apusului. Metoda am învățat-o de la Sickel și-mi trebuie numai timp să o aplic la documentele noastre și greco-slave (subl. n. — V. Gr. Ch.).*

Cursurile acestea vor fi suficiente pentru cîțiva ani la început: de stat nu voi sta în loc, dacă voi fi sănătos, și voi pregăti și altele, de voi avea cui să le țin.

Pentru a face însă astfel de lucrări, se cere să ai măcar atîtea mijloace încît să trăiești de o zi pe alta, fără grija că miine vei fi pe drumuri, și să-ți poți procura mijloacele științifice. Oare la noi în țară se poate aceasta fără a avea o poziție sigură de profesor? Pînă acum, din nenorocire, nu-și poate crea nici un om sărac o carieră științifică fără să fie profesor. Cel ce vrea să lucreze e silit, vrea ori nu vrea, să tindă la o astfel de poziție. Și-apoi dacă simți dragoste pentru știință, dacă nu înveți numai pentru a-ți umple burta și buzunarele, cum fac medicii și advocații de profesie, dacă vrei să-nveți și pe alții la muncă, ce poziție e mai potrivită decît poziția de profesor? Eu știu foarte bine că, de nu voi fi profesor, n-a[re] să se aleagă mult din ostenele mele, căci nu cred că-mi voi putea găsi o ocupație care să-mi dea siguranța și liniștea trebuincioasă pentru astfel de studii. Iar dacă m-or arunca la Iași, ce poți face acolo fără arhive, fără biblioteci și fără tipografii? O catedră de felul acesteia nu poate prospera decît în București unde sînt și mijloace științifice, și studenți destui, și cîțiva oameni care se interesează de astfel de studii. Ca catedra să dea roadele la care se așteaptă orice om iubitor de știință, trebuie să fie în București: un om care să lucreze numai în cabinet și să tipărească nu va avea nici un rezultat simțitor, căci ceea ce va scrie va ceti 3—4 oameni, iar tinerețea niciodată. Dorința mea de a fi în București profesor nu este o dorință după căpătuială ori după glorie deșartă, dorința de a fi acolo unde pot aduce un folos științei noastre. Să aștepte dar oamenii noștri de la putere pînă ce voi dovedi ce pot face. Nu pretind să mă numesc profesor deodată: mă voi mulțumi a fi docent doi, trei ani și dacă voi ști să deștept interes pentru studiile acestea în tinerețe, dacă voi produce lucrări bune, mă vor întări, dacă nu — mă voi impune judecării oamenilor competenți și-mi voi căuta alt mijloc de trai. Cînd mă voi convinge însă eu însumi că m-am înșelat în puterile mele și că am înșelat și pe cei ce au avut încredere în mine, nu voi mai putea trăi între oamenii pe care i-am înșelat.

V-am scris Dv. această scrisoare, fiindcă Dv. sînteți omul competent în specialitatea pentru care m-ați trimis și pentru că, dacă n-aveam încrederea Dv., nu aș fi fost trimis de nimenea (subl. n. V. Gr. Ch.) Sînt dator să Vă spun Dv. ce fac și ce am de gînd să fac. Puteți însă s-o arătați orișicui, care mă judecă altfel de cum merit și care, neavînd nici un motiv, ar putea să-mi taie posibilitatea de a lucra, numai fiindcă — o repet aceasta — un om compromis într-o altă țară are interesul de a-și asigura în caz de trebuință un adăpost la noi. Scrisoarea nu conține nici cel mai mic neadevăr și poate fi arătată orișicui, dacă va fi de lipsă. N-aș voi însă ca fără trebuință să-l compromit și eu pe dl. Sircu, după ce e destul de compromis aci. Nu vreau să

¹ A. I. Sobolevski, cunoscut lingvist, paleograf și filolog rus, numit profesor universitar în 1879, cu care I. Bogdan a păstrat legături strînse, ca și cu alți învățați ruși. I. Bogdan l-a audiat și pe F. Fortunatov (v. D. P. Bogdan, *Legăturile...*, p. 184 sqq și Mihail Dan, *op. cit.*, p. 310). Pentru corespondența lui I. Bogdan cu A. I. Sobolevski, vezi Mihail Dan, *Din corespondența lui Ioan Bogdan cu savanții ruși*, «Studii», XIII (1960), nr. 1, p. 129—139; D. P. Bogdan, *Legăturile...*, p. 185—186 și anexele.

² I. Bogdan, după studiile de polonă începute la Viena cu Lecyewski, în 1890 a fost la Cracovia, unde l-a cunoscut pe Lucian Malinowski, «intemeietorul dialectologiei științifice polone», cu care învățatul român a stabilit legături de prietenie. Vezi M. Dan, *Legăturile lui Ioan Bogdan cu bilogii poloni*, Rsl, IV, 1960, p. 309—321.

face rău nimănui, cît timp nu-mi face el rău. A sta însă cu miinile în sîn cînd cineva caută să-ți amenințe poziția, ar însemna a fi un imbecil nedemn de a trăi sau un om bun pentru mănăstire, nu pentru activitate în viața publică.

Seuzați că V-am răpit timpul cît ați citit această lungă scrisoare. Am socotit de o datorie a Vi-o trimite Dv. și Vă rog să o păstrați.

Al Dv. devotat

IOAN BOGDAN

Vasiljevskij ostrov 7 bis. D. 36 Kv. 18

VI.

Prea stimate Domnule Hasdeu,

V-am lăsat ieri la Hotel Splendid un exemplar din cartea mea¹. Aș dori ca această carte la care am lucrat cu multă dragoste și cu mult interes și pentru tipărirea căreia am adus chiar jertfe materiale, se găsească în Dv. un drept apreciator. *Sînteți singurul om în țară care, citind-o, vă puteți da seamă de greutățile cu care am avut să lupt la traducerea și datarea documentelor și-mi puteți atrage atențiunea asupra îndreptărilor ce s-ar putea introduce la o eventuală nouă ediție.* (subl. n. — V. Gr. Ch.).

Vă aduc aminte de făgăduința ce mi-ați dat relativ la «cneji»² și vă rog să-mi comunicați printr-o carte poștală cam la ce oară veți veni marți la universitate, ca să vă pot întîlni.

Al Dvs. devotat prieten

I. BOGDAN

Bulevardul Carol, 55

București, 11 ian. 903.

ИОАН БОГДАН И ИСТОРИКО-ФИЛОЛОГИЧЕСКАЯ ШКОЛА Б.П. ХАШДЕУ

По неизданным документам

(Резюме)

Исследовав ряд неизданных материалов «Фонда Хашдеу», хранящихся в Бухарестском Государственном архиве, автор работы пришел к заключению, что славист Иоан Богдан является представителем историко-филологической школы, основанной Б. П. Хашдеу, ученым энциклопедического склада, одним из столпов румынской науки и культуры второй половины XIX века (1860—1900). Ссылаясь на этот фонд, содержащий более 1400 неизданных писем, автор отмечает в противовес существующим мнениям, что историко-филологическая школа Хашдеу имела большое число последователей: историков, филологов и фольклористов, будущих выдающихся представителей румынской науки.

Иоан Богдан стал изучать славистику по предложению Хашдеу и по его же рекомендации был направлен в Вену (1887—1888) для специализации как государственный стипендиат. Профессором Богдана в Вене был В. Ягич, друг Хашдеу, а в России, в Петербурге и Москве, он слушал курсы, читаемые И. А. Соболевским и Ф. Ф. Фортунатовым (1888—1890).

По неизданным письмам автор установил, что в этот период Иоан Богдан поддерживал связь со своим наставником, информируя его об успехах в учебе и советуясь по ряду вопросов (см. приложения I—IV). Автор анализирует основные работы И. Богдана, устанавливая преемственную связь с трудами его учителя, как с точки зрения метода исследования, усовершенствованного им после специализации за границей, так и с точки зрения проблематики, подвергнутой критическому пересмотру в его первых работах, опубликованных в «Трудах Румынской Академии» в 1889 году.

¹ Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolul al XV-lea și al XVI-lea, București, 1902.

² Studiul lui I. Bogdan, Despre cneji români a apărut în 1903.

Можно установить преемственную связь трудов И. Богдана с некоторыми высказываниями Хашдеу и в *Древних молдавских хрониках до Уреке* (1891), посвященных Хашдеу и Д. А. Стурдзе, а также в работе, посвященной В. Ягичу, *Неизданные хроники, касающиеся истории Румынии* (1895).

В введении к первой работе (1891), содержащей новые материалы, открытые И. Богданом в Киеве, отмечается, что труды Хашдеу являются основополагающими для молдавской историографии. Его работа не только дополняет труды Хашдеу, но и вносит поправки в результаты его исследований.

Также, исходя из наблюдений Хашдеу, помещенных в первом томе *Слов старины*, об источниках хроники Мокса, которые связаны с вариантами Манасиевой хроники, Иоан Богдан на протяжении многих лет, начиная с 1889 года, углублял эти проблемы, результатом чего явился его фундаментальный труд *Манасиева хроника. Перевод со среднеболгарского языка. Текст и глоссарий*, посмертно опубликованный в 1922 году.

После многолетнего исследования в 1902 году Иоан Богдан по выходе в свет первого издания *Документов и реестров об отношениях Валахии с Брашовом и Венгрией в XV и XVI веках* (второе исправленное издание появилось в 1905 году) попросил Хашдеу, как единственного компетентного в стране специалиста, высказаться о нем. В то же время он консультируется с Хашдеу в связи с предстоящей работой, посвященной «князьям», которая будет опубликована в 1903 году (см. приложение VI). В введении к этому изданию И. Богдан подчеркивает заслуги Хашдеу в области издания документов на книжнославянском языке, считая необходимым возобновить успешно начатое им дело.

Продолжая дело своего учителя, Иоан Богдан публикует два тома документов Штефана Великого на книжнославянском языке (1913), используя тот же комплексный метод своего эрудированного предшественника, сопровождая их богатыми заметками и историко-филологическими комментариями, глоссариями и румынскими грамматическими формами, встречающимися в документах на книжнославянском языке. Аналогичный научный аппарат найдем у Хашдеу в *Историческом архиве Румынии* (том III) и в *Словах старины* (том I).

В своих трудах, опубликованных в период 1902—1908 гг. о средневековом румынском общественном укладе, о его автохтонном характере, И. Богдан в более углубленной форме продолжает исследование проблем, начатое Хашдеу в *Критической истории румын* (т. I, 1873), *Большом румынском этимологическом словаре* (т. IV) и в *Словах старины*. Труды И. Богдана (*Происхождение румынских княжеств*; *О румынских князьях*; *Документ 1484 о Рызнях и Организация молдавской армии в XV веке*) представляют ценнейший источник для последующих исследований.

Определяя многогранный характер деятельности Хашдеу, который при всем диапазоне своих научных занятий является и основоположником в области славянских исследований, автор настоящей работы приходит к заключению, что И. Богдан, являясь представителем школы, созданной великим румынским ученым, углубил исследование румыно-славянских отношений и проблематику древней румынской культуры, заложил основы румынской славистики, став тем самым истинным основоположником данной дисциплины в Румынии в конце XIX века.

IOAN BOGDAN ET L'ÉCOLE HISTORICO-PHILOLOGIQUE DE B. P. HASDEU

En marge de quelques documents inédits

(Résumé)

Sur la base de documents inédits du « Fonds Hasdeu » (qui compte plus de 1400 lettres inédites) des Archives d'État de Bucarest, l'auteur vérifie et confirme l'appartenance du slaviste Ioan Bogdan à l'école roumaine historico-philologique fondée par B. P. Hasdeu dont la complexe personnalité, de facture encyclopédique, domina la science et la culture roumaine dans la seconde moitié du XIX-ème siècle. L'auteur démontre que l'école historico-philologique de Hasdeu a rassemblé — contrairement à ce que l'on croyait jusqu'à présent — un nombre important d'adeptes, historiens, philologues, folkloristes, personnalités marquantes de la science roumaine.

La vocation de slaviste de Ioan Bogdan se développa grâce à Hasdeu qui obtint pour lui une bourse d'État pour spécialisation à Vienne (1886—1887), où il eut pour maître V. Jagić, ami du savant roumain, et à St. Pétersbourg et Moscou (1888—1890) où ses professeurs furent I. Sobolevski, F. F. Fortunatov etc.

Des documents inédits prouvent que durant ces années Ioan Bogdan entretenait une correspondance nourrie avec son maître de Bucarest qu'il renseigna sur ses progrès et auquel il demanda des conseils concernant d'orientation de ses études (cf. les annexes I—IV).

En analysant les principaux ouvrages de Ioan Bogdan, l'auteur établit les rapports de filiation indéniables qui lient ceux-ci avec l'œuvre de son grand prédécesseur tant en ce qui concerne la méthode de recherche — que Bogdan améliora d'ailleurs à la suite de l'expérience acquise pendant sa spécialisation à l'étranger —, qu'en ce qui concerne les questions qu'il aborde, d'un point de vue critique, dès ses premiers travaux, parus en 1889 dans les *Annales de l'Académie Roumaine*.

La présence, dans les ouvrages de Ioan Bogdan, de certaines vues de Hasdeu peut être poursuivie, de même, dans *Les anciennes chroniques moldaves jusqu'à Urechie*, de 1891, volume dédié à Hasdeu et à D. A. Sturdza, ainsi que dans le volume *Chroniques inédites concernant l'histoire de la Roumanie*, de 1895, dédié à V. Jagić.

Dans l'Introduction au premier de ces ouvrages (1891) — dans lequel il publia les nouveaux documents découverts à Kiev — Ioan Bogdan déclare que les travaux de B. P. Hasdeu constituent les fondements de l'historiographie moldave et que son propre travail à lui n'est qu'un *addendum* à l'œuvre du maître, sans, pour cela, — ajoute-t-il — être moins une *rectification* de mainte conclusion de celui-ci.

De même, s'appuyant sur les observations de Hasdeu — consignées dans le premier volume des « Cuvente den betrani » (Des paroles des temps anciens) — concernant les sources de la chronique de Manasses, Ioan Bogdan a approfondi ces questions, qu'il étudia pendant de longues années à partir de 1889. Son ouvrage capital, *La chronique de Manasses. Traduction médio-bulgare. Texte et glossaire*, paraîtra d'ailleurs après sa mort, en 1922.

En 1902, Ioan Bogdan, après plusieurs années d'étude, à l'occasion de la parution de la première édition de ses *Documents et registres concernant les relations de la Valachie avec la ville de Braşov et avec la Hongrie au XVe et XVIe siècles*, dont une nouvelle édition, revue et améliorée, paraîtra en 1905 —, Ioan Bogdan demanda à Hasdeu son opinion sur cette entreprise, considérant celui-ci comme l'unique autorité, qui, dans les milieux scientifiques roumains, fût à même d'en apprécier la valeur réelle. En même temps il demanda à Hasdeu certains éclaircissements qui lui étaient nécessaires pour un autre ouvrage qu'il se proposait d'entreprendre à propos des « knez », travail qu'il va publier effectivement un an plus tard, en 1903. (cf. l'annexe VI).

Dans l'Introduction aux *Documente...*, Ioan Bogdan attire l'attention sur les mérites de Hasdeu en fait d'édition de documents slaves et affirme que c'est un *devoir* que de reprendre l'œuvre inaugurée avec éclat par celui-ci.

S'assurant lui-même cette responsabilité, Ioan Bogdan publia en 1913 deux volumes de documents slaves de l'époque de Ștefan cel Mare (Etienne le Grand), en y appliquant la même méthode complexe que son érudit devancier, ajoutant aux textes de riches notes et commentaires historiques et philologiques, des glossaires et des index de formes grammaticales roumaines des documents slaves — aspects qui jadis avaient justement préoccupé Hasdeu, dans *Arhiva istorică a României* (L'archive historique de la Roumanie) tome III, et dans *Cuvente den betrani* tome I.

Les études publiées par Ioan Bogdan entre 1902—1908, concernant les anciennes institutions médiévales roumaines et surtout leur caractère autochtone, reprennent elles-aussi sous une forme plus approfondie certaines des préoccupations de Hasdeu, relevables dans *Istoria critică a românilor* (L'histoire critique des Roumains) tome I (1873), dans l'*Etymologicum Magnum Romaniae*, tome IV, ainsi que dans *Cuvente den betrani*. Les ouvrages de Ioan Bogdan, *L'origine du voievodat chez les Roumains*, *Sur les « knez » roumains*, *Le document des Rînzear de 1484 et l'organisation de l'armée moldave au XVIe siècle* ont créé, en ce sens, une véritable tradition pour les études ultérieures.

Si B. P. Hasdeu a été, entre autres — étant donné le caractère encyclopédique de ses activités —, l'initiateur des études slaves, c'est Ioan Bogdan qui, en tant que disciple du grand savant, approfondissant le domaine des rapports roumano-slave et les questions de la culture roumaine ancienne, créant pour la slavistique roumaine une base propre et autonome, est — à la fin du XIXe siècle — le véritable fondateur de cette discipline en Roumanie.